

บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอดต์: ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ การเดินทางสำรวจ และภาษาของจักรวรรดิ

ชนิดา พรหมพยัคฆ์¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบันทึกการเดินทางเพื่อการสำรวจทางวิทยาศาสตร์ในเขตบริเวณดินแดนตอนในของสยาม กัมพูชา และลาวของนักสำรวจชาวฝรั่งเศส อ็องรี มูโอดต์ โดยเป็นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ บทความนี้มีข้อเสนอว่าการขยายตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ทำให้เกิดการเดินทางในรูปแบบใหม่ที่มีเป้าหมายเพื่อวิทยาศาสตร์โดยตรง และทำให้อ็องรี มูโอดต์ได้ทุนสำหรับโครงการสำรวจตอนในของสยาม กัมพูชา และลาว ซึ่งเป็นการสำรวจเพื่อศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากร และผู้คนในดินแดนตอนใน รวมทั้งเก็บรวบรวมตัวอย่างพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์เพื่อส่งให้กับสมาคมผู้ให้ทุนสนับสนุน ในขณะที่บันทึกการเดินทางของมูโอดต์ ซึ่งสัมพันธ์กับโครงการประวัติศาสตร์ธรรมชาติของยุโรป นำเสนอการมีอำนาจของยุโรปเหนือดินแดนอื่น ๆ ของโลกในเชิงความมีมนุษยธรรมที่บริสุทธิ์ไร้ความผิด แทนที่การเข้าพิชิตยึดครองโดยใช้ความรุนแรง ซึ่งถูกทำให้ไร้ความชอบธรรมหลังการปฏิวัติฝรั่งเศส

คำสำคัญ: อ็องรี มูโอดต์ บันทึกการเดินทาง การสำรวจ ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร <Email: chanida.prompayak@gmail.com>

The Travel Writing of Henri Mouhot: Natural History, the Scientific Expedition, and the Language of Empire

Chanida Prompayak²

ABSTRACT

By employing a historical approach, this research aims to study the travel writing of the French traveler Henri Mouhot, who conducted scientific surveys in the interior regions of Siam, Cambodia, and Laos during the years 1858, 1859, and 1860. This paper argues that the growth of natural history in the 18th century gave rise to a new form of travel with the direct purpose of scientific study. Consequently, Mouhot was financially supported to carry out projects to explore the interior regions of Siam, Cambodia, and Laos, surveying lands, resources, and people. The expedition also allowed him to collect plant and animal specimens, which were shipped back to associations in England that funded his work. Mouhot's travel writing, which was part of the European natural history project, represented European power and the legitimacy to rule other parts of the world through what was portrayed as a humanist and innocent act. His travel writing, after the French Revolution, thus substituted violent conquests, which were criticized as illegitimate actions.

Keywords: Henri Mouhot, Travel Writing, Scientific Expedition, Natural History

² Assistant Professor, Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University <Email: chanida.prompayak@gmail.com>

บทนำ

บทความวิจัยเรื่องนี้ เป็นความพยายามที่จะศึกษาบันทึกการเดินทางเพื่อการสำรวจประวัติศาสตร์ธรรมชาติในเขตบริเวณดินแดนตอนในของสยาม กัมพูชา และลาวของนักสำรวจชาวฝรั่งเศส ฮ็องรี มูโฮต์ (Henri Mouhot) ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเป็นภาษาฝรั่งเศสในวารสารรายปี *Le Tour du Monde* ในชื่อ “Voyage dans les Royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de L’Indo–China” เมื่อ ค.ศ.1863 (พ.ศ.2406) ปีซึ่งฝรั่งเศสประกาศให้ กัมพูชาอยู่ภายใต้อารักขา) และแปลเป็นภาษาอังกฤษ ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ.1864 (พ.ศ.2407) ในชื่อ *Travels in the Central Parts of Indo–China (Siam), Cambodia, and Laos, during the Years 1858, 1859, and 1860* (Mouhot, 1864) รวมทั้งงานเขียนชิ้นนี้ยังได้รับการแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ.2558 ชื่อ *บันทึกการเดินทางของฮ็องรี มูโฮต์ในสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่น ๆ* (Mouhot, 2015) โดยเป็นการวิจัยในเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ทั้งตัวบทและบริบทของบันทึกการเดินทางดังกล่าว

ทั้งนี้ งานเขียนที่เรียกว่างานเขียนการเดินทาง (travel writing) นั้น กล่าวได้ว่าเป็นคำที่มีความหมายกว้าง ๆ ซึ่งรวมเอาลักษณะคำประพันธ์หลากหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นบันทึกประจำวัน เรียงความ เรื่องสั้น บทกลอน การจดบันทึกช่วยจำ หรือรายงาน ฯลฯ (Thompson, 2011, p.11) งานเขียนการเดินทางมีประวัติความเป็นมายาวนานในสังคมตะวันตก งานเขียนประเภทนี้ผลิตขึ้นทั้งในยุคกรีก-โรมันและยุคกลาง แต่ในยุคต้นสมัยใหม่ การให้ความสำคัญกับความจริงเชิงประจักษ์ การออกเดินทางสำรวจดินแดนส่วนต่าง ๆ ในโลกของชาวยุโรป และการเกิดขึ้นของเทคโนโลยีการพิมพ์ ยิ่งทำให้งานเขียนการเดินทางได้รับความสำคัญ ถูกเขียน และตีพิมพ์เผยแพร่เป็นจำนวนมาก เพราะบันทึกดังกล่าวได้กลายเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับการเดินทางสำรวจที่จะเกิดขึ้นต่อไปข้างหน้า โดยในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้น งานเขียนการเดินทางที่ตีพิมพ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังมีจำนวนเพิ่มขึ้นมาสู่อีกงานเขียนการเดินทางเกี่ยวกับยุโรป (MacLean, 2019, p. 65) และตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นศตวรรษที่ 19 การตีพิมพ์บันทึกการเดินทางยังได้รับความสำคัญและความนิยมเพิ่มมากขึ้น พร้อม ๆ กับการเดินทางเคลื่อนย้ายที่ทำได้สะดวกขึ้นจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีคมนาคม และการขยายตัวของวัฒนธรรมการพิมพ์ ทั้งนี้หนังสือบันทึกการเดินทางกลายเป็นเรื่องที่สามารถอ่านได้ทั้งเพื่อเพิ่มพูนความรู้และเพื่อความเพลิดเพลิน (Thompson, 2011, p.45)

ในขณะที่สำหรับนักประวัติศาสตร์ไทยนั้น งานเขียนการเดินทางที่ถูกผลิตขึ้นมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 กลายเป็นสิ่งที่ใช้จัดการกับปัญหาความขาดแคลนและข้อจำกัดของหลักฐานไทย โดยบันทึกการเดินทางของชาวตะวันตกเป็นแหล่งข้อมูลหลักฐานสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ดังตัวอย่างเช่น การแปลและตีพิมพ์หนังสือของสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรที่ชื่อ *ตามรอยบันทึกชาวต่างชาติจากอ่าวสยามสู่สำนักเจ้าพระยา* (Department of Fine Art, 2014) ซึ่งเป็นการประมวลข้อมูลบันทึกการเดินทางของชาวยุโรป ซึ่งเข้ามาในช่วงอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ เช่น บาทหลวงก็ยี ตาซาร์ด, นิโกลาส์ แซร์แวงส หรือเซอร์จอห์น บาวริง โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นการกล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม การเดินเรือ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และวิถีชีวิตของสยามที่อยู่ในพื้นที่ปากอ่าวสยามจนถึงเมืองบางกอก เพื่อเป็นแหล่งอ้างอิงให้กับผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

การศึกษานักการเดินทางของฮ็องรี มูโอต์ ดูเหมือนจะยังมีช่องว่างให้ศึกษา กล่าวคือ งานการศึกษาในภาษาไทยเกี่ยวกับบันทึกของฮ็องรี มูโอต์ ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก มักจะให้ความสนใจต่อทัศนะเกี่ยวกับสยาม กัมพูชาและลาว ที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของบันทึกเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของกรรณิกา จรรย์แสง (Chanseang, 2012) เรื่อง “เอกสารลำดับที่ 80 จดหมายเหตุฮ็องรี มูโอต์ (Henri Mouhot) และเอกสารลำดับที่ 81 จดหมายเหตุก็องต์ ลูโดวิค เดอ โบว์วัวร์ (Le comte Ludovic de Beauvoir) กรุงเทพฯ ในทัศนะนักเดินทางชาวฝรั่งเศส รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” อันเป็นงานวิจัยในชุดโครงการวิจัย “100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย” นั้น เป็นการกล่าวถึงบันทึกของฮ็องรี มูโอต์ ในฐานะเอกสารประวัติศาสตร์ ที่บันทึกเกี่ยวกับบ้านเมืองและผู้คนของสยาม แม้ว่า จะกล่าวด้วยว่าเนื้อหาในบันทึกยังได้แสดงถึงความคิดของมูโอต์เกี่ยวกับ “ภารกิจเผยแพร่อารยธรรม” (mission civilisatrice) ซึ่งส่งเสริมลัทธิจักรวรรดินิยมเอาไว้ อย่างชัดเจนด้วย หรือบทความเรื่อง “อีสานและลาวในทัศนะของนักสำรวจชาวฝรั่งเศสจากรายงานการสำรวจในพุทธศตวรรษที่ 25 (พุทธศักราช 2401-พุทธศักราช 2446)” ของนัชชา อุ้งเงิน, ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ และอภิราตี จันท์แสง (Ungeng, Suebwattana, & Chanseang, 2016) ที่ศึกษารายงานของนักสำรวจชาวฝรั่งเศส 6 กลุ่ม ที่มีต่ออีสานและลาว และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากรายงานการสำรวจดังกล่าว ซึ่งบันทึกของฮ็องรี มูโอต์ เป็นหนึ่งในนั้น โดยมีข้อเสนอว่ารายงานการสำรวจเป็นการแสดงให้เห็นถึง “ความล้าหลัง” ไร้อารยะ ของคนอีสานและลาว ซึ่งแตกต่างจาก

คนสยาม ซึ่งจะกลายเป็นการส่งเสริมการค้าอาณานิคมของฝรั่งเศสในดินแดนแถบนี้ในที่สุด

ที่น่าสนใจคืองานการศึกษามูโอต์ที่เป็นภาษาอังกฤษของ Olivier J.-F. Schouteden เรื่อง *“Imperial spectacles: Spatial visions of French Indochina in Henri Mouhot’s and Noé Filoz’s exploration accounts”* ตีพิมพ์ ค.ศ. 2018 ที่แม้จะยังคงเป็นการนำเสนอทัศนะของมูโอต์ที่มีต่อดินแดนอินโดจีนของฝรั่งเศส โดยเปรียบเทียบกับทัศนะของนักสำรวจฝรั่งเศสอีกคนหนึ่งคือ Noé Filoz แต่ Schouteden เสนอว่า มิติในเชิงพื้นที่ของอินโดจีนจากสายตาของทั้งสองมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนและความไม่แน่นอนในประสบการณ์การเดินทางที่แม้ว่านักเดินทางอาจจะมองผ่านเลนส์ของจักรวรรดินิยมเช่นเดียวกันก็ตาม แต่พื้นที่ที่ถูกนำเสนอออกมากลับมีความเลื่อนไหล ไม่หยุดนิ่งคงที่ ทั้งนี้ข้อเสนอของ Schouteden ทำให้สมควรที่เราจะต้องกลับไปพิจารณาบันทึกงานเขียนของมูโอต์อย่างละเอียดอีกครั้ง โดยเฉพาะการทำความเข้าใจความเป็นงานประพันธ์ของบันทึกการเดินทาง วิธีการนำเสนอภาพธรรมชาติ ภูมิทัศน์และผู้คน รวมไปถึงบริบทที่ทำให้มูโอต์ออกเดินทางและเกิดประสบการณ์การเดินทางดังที่ปรากฏในบันทึกการเดินทาง ซึ่งในกรณีนี้ก็คือการขยายตัวของการหาความรู้วิทยาศาสตร์ ในสาขาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (Schouteden, 2018)

Robinson (2019) กล่าวถึงความนิยมที่มีต่อบันทึกการเดินทางสำรวจในเชิงวิทยาศาสตร์ไว้ว่า ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 รายงานการสำรวจที่ควรส่งให้กับผู้อุปถัมภ์การเดินทางอันท่านั้น ได้กลายเป็นหนังสือขายดีในเมืองใหญ่อย่างปารีส ลอนดอน และนิวยอร์ก ซึ่งทำให้การตีพิมพ์บันทึกการเดินทางสำรวจในเชิงวิทยาศาสตร์ มีเนื้อหาที่เขียนขึ้นสำหรับผู้อ่านชาวยุโรปโดยทั่วไป นอกเหนือไปจากเนื้อหาที่เป็นข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ ตัวอย่างเช่น การเดินทางสำรวจแปซิฟิกของเจมส์ คูก (James Cook) รอบแรกในช่วง ค.ศ.1768–1771 นั้น มีเป้าหมายเพื่อที่จะวัดการโคจรของดาวศุกร์ขณะเคลื่อนผ่านดวงอาทิตย์ (Transit of Venus) เพื่อที่จะนำไปคำนวณระยะห่างที่ถูกต้องระหว่างโลกกับดวงอาทิตย์ โดยจุดที่จะสังเกตเห็นดาวศุกร์จากโลกนั้นอยู่บนมหาสมุทรแปซิฟิก ดังนั้นเป้าหมายของการเดินทางจึงเป็นการสังเกตการณ์ทางดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ แต่บันทึกการสำรวจของคูก และนักสำรวจที่ร่วมการเดินทางเช่น โจเซฟ แบงค์ส์ (Joseph Banks) กลับประกอบไปด้วยข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับดินแดนแปซิฟิกที่ได้พบเจอ รวมทั้ง

ลิ่งมีชีวิตและผู้คนที่อยู่อาศัยอยู่ที่นั่น (Robinson, 2019, pp. 493–494) รวมทั้งนำไปสู่ การที่งานเขียนเชิงวิทยาศาสตร์เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของการนำเสนอความรู้จาก การเดินทาง โดยเขียนถึงการค้นพบของพวกเขาตามความเชื่อและความคาดหวัง ของตนเอง (Robinson, 2019, pp. 488–489) ดังที่คุกได้ทำให้ตาฮิติ (Tahiti) อันเป็นที่ ที่เขาทอดสมอทำการสังเกตการณ์ทางดาราศาสตร์ กลายเป็นเหมือนกับดินแดน สวรรค์บนดิน และนำไปเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดเรื่อง “noble savage” ในยุโรป (Robinson, 2019, p. 494) ดังนั้น เช่นเดียวกับการที่การเดินทางเป็นได้ทั้งการท่องเที่ยว และการสำรวจโลกเพื่อความรู้ทางวิทยาศาสตร์ บันทึกการเดินทางสำรวจเชิง วิทยาศาสตร์นั้น ไม่เพียงมีคุณค่าจากข้อมูลเชิงภูมิศาสตร์ สัตววิทยา หรือ พฤกษศาสตร์ แต่ยังมีคุณค่าจากการที่มันบรรยายถึงผู้คน วัฒนธรรม และสถานที่ ซึ่งไม่เป็นที่รู้จักกันนักสำหรับคนตะวันตก โดยงานเขียนเหล่านี้มักจะถูกแปลและ ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาในยุโรปหลากหลายภาษา (Thompson, 2019, p. 114)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเห็นด้วยกับข้อเสนอของทอมป์สัน (Thompson) ที่ว่าบันทึก การเดินทางนั้นคือผลจากการนำประสบการณ์การเดินทางมาเปลี่ยนเป็นตัวบท และในกระบวนการดังกล่าว แม้ว่าผู้เขียนหรือนักเดินทางปรารถนาที่จะบันทึกละเอียด ที่ประสบพบเห็นในระหว่างการเดินทางให้ตรงตามความจริง แต่กระบวนการเปลี่ยนเป็น ตัวบทนั้นทำให้บันทึกการเดินทางมีมิติของการเป็นเรื่องแต่ง (fictive dimension) อยู่ด้วย (Thompson, 2011, p. 28)

ดังนั้น บทความวิจัยชิ้นนี้ จึงเป็นความพยายามที่ศึกษาบันทึกการเดินทาง ของอีอองรี มูโอดี นอกเหนือไปจากเนื้อหาหรือข้อสนเทศที่ปรากฏอยู่ในบันทึกซึ่งมี ผู้ศึกษาอยู่บ้างแล้ว โดยตั้งข้อสังเกตไว้ในสองประเด็นหลัก ๆ คือ ประเด็นเรื่องบริบท ของวิทยาศาสตร์หรือประวัติศาสตร์ธรรมชาติกับการเดินทางของอีอองรี มูโอดี และประเด็นเรื่องความเป็นงานประพันธ์ของบันทึกการเดินทางดังกล่าว เพื่อเข้าใจ ถึงบริบทที่มาของการเดินทางเข้าไปสำรวจในดินแดนตอนในสยาม และแสดงให้เห็นว่า บันทึกการเดินทางเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความชอบธรรมให้กับการยึดครอง ดินแดนของชาวยุโรป โดยลำดับเนื้อหาจะเริ่มจากการกล่าวถึงชีวิตและการเดินทาง เข้ามาในสยามของอีอองรี มูโอดี และการตีพิมพ์บันทึกการเดินทางของเขา หลังจาก ที่เขาเสียชีวิตไปแล้ว ก่อนที่จะกล่าวถึงประเด็นเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ กับการเดินทางสำรวจดินแดนตอนในต่อไป

ชีวิตของนักเดินทาง ชีวิตของบันทึกการเดินทาง

อเล็กซานเดอร์ อ็องรี มูโอต์ (Alexander Henri Mouhot) นักสำรวจชาวฝรั่งเศส เกิดเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม ค.ศ.1826 ในหมู่บ้านของชาวฝรั่งเศสที่มงต์เบลีอาร์ด (Montbeliard) ใกล้กับพรมแดนของสวิสเซอร์แลนด์ บิดาของเขาทำงานราชการให้กับ หลุยส์ ฟิลิป และสาธารณรัฐฝรั่งเศสในขณะนั้น ในขณะที่มารดาเป็นครูและได้เสียชีวิต เมื่ออ็องรีอายุสี่ปี ทั้งสองแม่ไม่ร่ำรวยแต่ก็เป็นที่เคารพ (Mouhot, 1864, p. 19) ทั้งนี้ อ็องรีมีน้องชายอีกคนหนึ่งชื่อว่า ชาร์ลส์ (Charles) โดยบิดามารดาของทั้งสองพี่น้อง นั้นดูแลให้การศึกษาพวกเขาอย่างดี อ็องรีนั้นเชี่ยวชาญภาษากรีกและศึกษานิรุกติศาสตร์ แต่สุดท้ายก็พัฒนาความสนใจด้านประวัติศาสตร์ธรรมชาติขึ้นมาด้วย เมื่อเขาอายุ 18 อ็องรีได้ไปสอนภาษาฝรั่งเศสและกรีกอยู่ในวิทยาลัยการทหารที่รัสเซีย และทำให้เขาได้เรียนภาษารัสเซียและโปแลนด์ไปด้วย ในขณะที่ในเวลารว่าง เขาสนใจเทคนิคถ่ายภาพแบบใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในขณะนั้น ดังนั้นความสนใจของอ็องรี มูโอต์ จึงเป็นส่วนผสมของทั้งภาษา ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ และศิลปะ

สงครามโคเรเมีย เมื่อ ค.ศ.1854 ทำให้อ็องรี มูโอต์ ออกจากรัสเซียกลับบ้านเกิดของเขาที่มงต์เบลีอาร์ด (Mouhot, 2015, pp. 403–404; Rooney, 1998, pp. 5–6) Dawn Rooney ซึ่งสนใจศึกษาประวัติชีวิตของมูโอต์แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในทางประวัติศาสตร์ระหว่างรัสเซียกับมงต์เบลีอาร์ดอันเป็นเหตุให้อ็องรี มูโอต์ ตัดสินใจที่จะไปทำงานในรัสเซียว่ามงต์เบลีอาร์ดนั้นเคยเป็นแคว้นที่อยู่ใต้จักรวรรดิเยอธรมนิมาก่อนในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 และในช่วง ค.ศ.1776 และผู้ที่จะดำรงตำแหน่งพระเจ้าซาร์ ปอลที่ 1 แห่งรัสเซียได้อภิเษกกับเคาท์เตสแห่งมงต์เบลีอาร์ด ผู้ซึ่งเป็นหลานของกษัตริย์แห่งปรัสเซียด้วย และแม้ว่าเคาท์เตสผู้นี้จะไปอยู่ต่างแดนแต่ก็ยังคงมีสายสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับมงต์เบลีอาร์ดและกลับมาเยือนที่นี่เสมอ อันนำไปสู่การที่มีชาวมงต์เบลีอาร์ดหลายคนไปเป็นครูสอนหนังสือหรือเป็นทหารที่รัสเซียในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งหนึ่งในจำนวนนั้นก็คือ อ็องรี มูโอต์นั่นเอง (Rooney, 1998, p. 6)

ต่อมาเมื่อกลับมาอยู่ที่มงต์เบลีอาร์ดกับบิดาได้ไม่นาน อ็องรีและชาร์ลส์ น้องชาย ก็ได้ออกเดินทางไปยังเยอธรมนิ เบลเยียม ทางเหนือของอิตาลี และฮอลแลนด์ เพื่อแนะนำและดำรงชีพจากเทคนิคถ่ายภาพแบบใหม่ที่ได้เรียนมา และในที่สุด ทั้งสองพี่น้องก็ได้ย้ายไปอยู่ที่อังกฤษ เมื่อ ค.ศ.1856 โดยทั้งสองพี่น้องได้แต่งงานกับ ผู้ที่มีเชื้อสายเกี่ยวข้องกับนักสำรวจชาวสก็อต มันโก ปาร์ค (Mungo Park) ซึ่งมีชื่อเสียงจากการเป็นผู้บุกเบิกการเดินทางสำรวจดินแดนตอนในของทวีปแอฟริกา

และจบชีวิตในพื้นที่สำรวจเช่นเดียวกัน (Mouhot, 1864, p. 8) ทั้งสองครอบครัวได้ตั้งหลักปักฐานอยู่บนเกาะเจอร์ซีย์ของช่องแคบอังกฤษ และเป็นโอกาสที่ทำให้ฮ็องรีได้ทำการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติอย่างจริงจัง โดยมีความเชี่ยวชาญเฉพาะในเรื่องปักษีวิทยาและสัตว์ประเภทหอย และเริ่มสนใจที่จะเดินทางไปต่างแดนอีกครั้ง (Rooney, 1998, pp. 6-7) โดยคราวนี้เขาเลือกมาทางตะวันออก และเลือกดินแดนที่ไกลออกไปอีกจากอินเดีย ไปยังดินแดนที่กำลังอยู่ในความสนใจของจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศส แต่ก็ถูกปฏิเสธจากการให้ทุนสนับสนุนจากรัฐบาลฝรั่งเศส อย่างไรก็ตามสุดท้ายฮ็องรี มูโอด ก็ได้รับทุนสนับสนุนโครงการสำรวจของตนจากสมาคมวิทยาศาสตร์ของอังกฤษสองแห่ง คือ สมาคมสัตววิทยาแห่งลอนดอน (Zoological Society of London) และราชสมาคมภูมิศาสตร์ (Royal Geographical Society) (Schouteden, 2018) และทำให้ฮ็องรี มูโอดได้ใช้สปีชีส์สุดท้ายของชีวิตในการสำรวจดินแดนตอนในของสยาม กัมพูชา และลาว

วันที่ 27 เมษายน ค.ศ.1858 ฮ็องรี มูโอด ออกจากท่าเรือกรุงลอนดอนเพื่อเดินทางไปยังสยาม วันที่ 3 กันยายน เขามาถึงสิงคโปร์และได้หาเรือต่อไปยังบางกอกและถึงปากแม่น้ำเมื่อวันที่ 12 กันยายน เขาแสดงถึงจุดมุ่งหมายของการเดินทางครั้งนี้ว่าเพื่อที่จะสำรวจราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และชนเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง (Mouhot, 2015, p. 7) และได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและที่ยวรอบ ๆ เมืองบางกอก ก่อนออกเดินทางด้วยเรือยาวมีหลังคาเพื่อไปยังอยุธยา, 13 พฤศจิกายน ถึงหมู่บ้านอรัญญิก และต่อไปที่พระพุทธรบาทสระบุรี เขาพบถ้ำ แล้วเดินทางกลับบางกอก (Mouhot, 2015, pp. 61-107)

เมื่อกลับมาบางกอกรอบนี้ เขาเตรียมเดินทางไปกัมพูชา ใช้เรือผ่านไปทางจันทบุรี เริ่มออกเดินทางเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม ค.ศ.1858 และเข้าไปสำรวจในเมืองจันทบุรี ในวันที่ 4 มกราคม ค.ศ.1859 จากนั้นได้ซื้อเรือขนาดเล็กเพื่อล่องชมเกาะต่าง ๆ ในอ่าวจันทบุรี แล้วกลับมาพักในจันทบุรี ก่อนที่จะหาข้อมูลและพาหนะเพื่อไปพระตะบอง โดยจ้างชาวประมงไปส่งที่เมืองท่ากำปอต และนั่งเกวียนไปยังเมืองหลวงอุคงค์มีชัยต่อไปยังพนมเปญ และเข้าไปใช้ชีวิตอยู่กับชาวเสตียงราวสามเดือนไปที่โตนเลสาบ เมืองพระตะบอง และได้คนนำทางบุกเข้าไปถึงนครวัด จากนั้นจึงเดินทางกลับบางกอกโดยทางบก ผ่านพระตะบอง มงคลบุรี ศรีโสภณ กบินทร์บุรี แปรดริ้ว และถึงบางกอกเมื่อวันที่ 4 เมษายน ค.ศ.1860 กินเวลาเดินทางจากบางกอกรอบนี้ ราว 15 เดือน (Mouhot, 2015, pp. 108-284)

วันที่ 8 พฤษภาคม มูโอต์เดินทางออกจากบางกอกไปเมืองเพชรบุรีทางเรือ อยู่ที่เพชรบุรี 4 เดือนแล้วกลับมาบางกอกเพื่อเตรียมตัวออกเดินทางไปเขตตะวันออกเฉียงเหนือของลาว เมืองหลวงพระบาง ไปจนถึงชายแดนจีน (Mouhot, 2015, pp. 287–299) การเดินทางเข้าไปตอนในของลาว มูโอต์ผ่านไปทางลพบุรี สระบุรี ดงพญาไฟ เขาค้อ ชัยภูมิ ภูเขียว เลย ท่าเตี๋ย หลวงพระบาง แม้จากชัยภูมิต้องย้อนกลับมาโคราชและบางกอกเที่ยวหนึ่งเพื่อขอใบผ่านทาง แต่สุดท้ายเขาก็ถึงที่หมายที่หลวงพระบางในที่สุด เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม ค.ศ.1861 (Mouhot, 2015, pp. 307–394) มูโอต์เป็นไข้ป่าและเสียชีวิตที่ริมแม่น้ำคาน เมืองหลวงพระบาง เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน ค.ศ.1861 ร่างของเขาถูกทำพิธีตามธรรมเนียมยุโรปและฝังไว้ที่นั่น อย่างไรก็ตาม ชีวิตของบันทึกการเดินทางของมูโอต์ ได้เริ่มต้นขึ้นจากการที่ไพโรและแดง ซึ่งเป็นเด็กกำพร้าของมูโอต์ ได้นำตัวอย่างพรรณไม้และสัตว์ งานเขียนต่าง ๆ รวมทั้งสมุดบันทึกของเขากลับมายังบางกอก (Mouhot, 2015, p. 398)

การตีพิมพ์บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ ครั้งแรกเป็นภาษาฝรั่งเศสนั้นเกิดขึ้นภายหลังจากการเสียชีวิตของเขาไปแล้ว และบันทึกการเดินทางดังกล่าวเป็นการเรียบเรียงของชาร์ลส์ มูโอต์ โดยการเห็นชอบของครอบครัว หลังจากที่ไพโรและแดงกลับมาบางกอก ข้าของและตัวอย่างทางวิทยาศาสตร์ของมูโอต์ ถูกส่งให้กับเมอร์ลีย์ เดอ อีสเตรีย (M. d'Istria) กงสุลฝรั่งเศสดูแล ในขณะที่ต้นฉบับงานเขียนและสมุดบันทึกนั้น ดร.แคมป์เบล (Campbell) เพื่อนของมูโอต์ ซึ่งได้รับทราบข่าวการเสียชีวิตของมูโอต์จากปากเด็กกำพร้าทั้งสอง เป็นผู้ดูแลและส่งต่อให้กับภรรยาหม้ายของมูโอต์ที่ลอนดอน (Mouhot, 1864, p. 161) ชาร์ลส์ มูโอต์ กล่าวถึงในบทนำ (Preface) ของฉบับภาษาอังกฤษว่าผู้ที่ช่วยเหลือติดต่อเขาอย่างรวดเร็วภายหลังจากการตายของพี่ชาย นอกจาก ดร.แคมป์เบลและกงสุลฝรั่งเศสแล้ว ยังมี เซอร์ อาร์. ชอมบัวร์ก (Sir R. Schomburgh) กงสุลอังกฤษประจำบางกอกด้วย ซึ่งทำให้เขาได้ภาพวาดและภาพถ่ายเส้นที่มีค่า พร้อมกับเอกสารงานเขียนต่าง ๆ ที่ยังไม่สมบูรณ์ของพี่ชายมาด้วย และสุดท้ายทางครอบครัวได้ตกลงใจที่จะนำบันทึก ภาพถ่ายเส้น และเอกสารต่าง ๆ เหล่านี้ มาเรียบเรียงเพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณชน โดยมีชาร์ลส์เป็นผู้รับผิดชอบดูแล โดยชาร์ลส์ไม่ขอมือชื่อในฐานะผู้เขียน เพราะเขา “simply classified, the masses of papers, the fruit of four years’ travel, and added a few explanatory notes” เท่านั้น โดยในการเรียบเรียง ชาร์ลส์ ยังคงรักษาการเรียงลำดับเวลาเอาไว้ แบ่งบันทึกการเดินทางออกเป็นบท และทำการใส่เนื้อความที่มาจากจดหมายส่วนตัวเข้าไป เพื่อที่จะทำให้เข้าใจเรื่องในบันทึกได้ (Mouhot, 1864, pp. 13–14)

ดังนั้นกล่าวได้ว่า เนื้อหาของบันทึกการเดินทางของมูโอต์ที่ตีพิมพ์นั้น เป็นการเรียบเรียงให้เป็นเนื้อเดียวกัน โดยเนื้อหาหลักมาจากบันทึกรายวันของมูโอต์ และใส่ข้อมูลเนื้อหาที่มาจากจดหมายส่วนตัวเข้าไปขยายความด้วย โดยที่มิได้ระบุชัดเจนว่าตรงไหนเป็นเนื้อความของจดหมายหรือเป็นของตัวบันทึก และยังอาจจะกล่าวได้ว่าเนื้อหาของบันทึกฉบับที่ตีพิมพ์นั้นนอกจากจะมาจากสายตาของมูโอต์แล้ว ยังมาจากสายตาของผู้เรียบเรียงในภายหลังอีกด้วย

นอกจากนี้ควรจะต้องกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่าในฉบับภาษาอังกฤษที่ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ.1864 นั้น นอกเหนือจากเนื้อหาของบันทึกแล้ว ชาร์ลส์ ได้รวบรวมภาคผนวก (ซึ่งไม่ได้ถูกนำมาแปลและตีพิมพ์ในฉบับภาษาไทย) ซึ่งประกอบไปด้วยนิทานจีนที่ถูกแปลและบันทึกไว้โดยมูโอต์ในระหว่างที่อยู่ในสยาม, บทความซึ่งยังไม่สมบูรณ์ที่กล่าวถึงตัวอย่างสัตว์ที่เก็บมา ที่ชาร์ลส์เชื่อว่าอีอองรีต้องการที่จะนำมาตีพิมพ์ภายหลังจากกลับมาจากการเดินทาง, คำอธิบายตัวอย่างแมลงและหอยที่สำคัญ ๆ ที่อีอองรีค้นพบ ซึ่งตัวอย่างดังกล่าวถูกเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ลอนดอนและปารีส, คำศัพท์ภาษากัมพูชาที่อีอองรีบันทึกไว้ รวมทั้งชาร์ลส์ยังได้นำจดหมายที่อีอองรีเขียนถึงน้องชาย คนในครอบครัว และเพื่อนคนอื่น ๆ และจดหมายที่มีถึงอีอองรีมาตีพิมพ์ด้วย โดยเขาคาดหมายว่าจดหมายเหล่านี้จะเป็นเครื่องแสดงถึงบุคลิกและความคิดจิตใจอันดีงามของอีอองรีเอาไว้อีกด้วย โดยภาคผนวกนี้กินเนื้อที่ครึ่งหลังของหนังสือเล่ม 2 (Mouhot, 1864, pp. 1-14) ทั้งนี้ การกล่าวถึงกิจกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติที่มูโอต์กล่าวถึงอยู่โดยตลอด รวมทั้งดังที่เห็นจากภาคผนวกในส่วนที่เป็นบันทึกและบทความในเชิงการศึกษาสัตววิทยา มักจะถูกละเลยในการศึกษาเมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อหาที่เป็นบันทึกเกี่ยวกับสภาพบ้านเมืองและการดำเนินชีวิตของผู้คน แต่การเดินทางเพื่อสำรวจทางวิทยาศาสตร์ คือ สาเหตุโดยตรงที่ทำให้อีอองรี มูโอต์ สามารถเดินทางมายังสยาม ดังนั้น บริบทของการศึกษาวิทยาศาสตร์หรือประวัติศาสตร์ธรรมชาติกับการเดินทางสำรวจของอีอองรี มูโอต์ จะได้ถูกอภิปรายถึงในหัวข้อต่อไป

“ซาร์ปใช้แห่งวิทยาศาสตร์” (Soldiers of science): ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและ การเดินทางสำรวจ

ความเรียง *Novum Organum* ของ Francis Bacon ในค.ศ.1620 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการหาความรู้ของวิทยาศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และทำให้การเดินทางสำรวจเพื่อได้ข้อมูลเชิงประจักษ์เกี่ยวกับโลกมีความสำคัญ และขยายตัวมากขึ้น รวมทั้งทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ขยายตัวไปพร้อม ๆ กับการก่อตัวของจักรวรรดิการค้าโพ้นทะเล ดังเช่นที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และโคลแบร์ต (Colbert) สนับสนุนการสร้างสวนพฤกษศาสตร์ (Jardin du Roi) และส่งบาทหลวงนักวิทยาศาสตร์เดินทางไปสำรวจธรรมชาติในดินแดนส่วนต่าง ๆ ของโลก หรืออังกฤษก็พ่วงเอาการค้าพาณิชย์ไว้กับประวัติศาสตร์ธรรมชาติ โดยมีการออกหนังสือคำแนะนำสำหรับนักเดินทางและนักเดินเรือในการเก็บตัวอย่างพรรณไม้และสัตว์ (Drayton, 2000, p. 17) การสำรวจทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าวยังสัมพันธ์กับการเกิดสมาคมวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ทั่วทั้งยุโรป อันเป็นทั้งองค์กรซึ่งสนับสนุนและวางเป้าหมายของการสำรวจ และดำรงอยู่สืบเนื่องต่อมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18

ในขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (Natural History) ซึ่งมีพื้นฐานมาจากการตั้งชื่อและแยกประเภทของสิ่งที่อยู่ในโลกธรรมชาตินั้น ได้รับความสำคัญจากมนุษยวิทยาวนนาน ดังที่ ฟาร์เบอร์ (Farber, 2000, p. 1) ชี้ให้เห็นว่าการตั้งชื่อและการแบ่งประเภท มีความสำคัญในจารีตเทววิทยาของยิวและคริสต์ ดังที่เห็นได้จาก คัมภีร์ไบเบิล บทปฐมกาล 2, 19 ที่ว่า “พระเจ้าจึงทรงปั้นบรรดาสัตว์ในท้องทุ่ง และนกในท้องฟ้าให้เกิดขึ้นจากดิน แล้วทรงนำมายังชายนั้น เพื่อดูว่า เขาจะเรียกชื่อมันว่าอะไร ชายนั้นตั้งชื่อสัตว์ทั้งปวงที่มีชีวิตว่าอย่างไร สัตว์นั้นก็มิชื่ออย่างนั้น” (คำแปลภาษาไทยจากฉบับ ค.ศ.1971) แต่พอถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ประวัติศาสตร์ธรรมชาติได้มีรูปแบบการปฏิบัติการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นวิทยาศาสตร์สาขาวิชาหนึ่งขึ้นมาในยุโรป ซึ่งยังคงดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน โดยประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ที่บางครั้งเรียกว่า ธรรมชาติวิทยานั้น คือการค้นคว้าเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติ (พรรณไม้ สัตว์ หินแร่) อย่างเป็นระบบ ด้วยการตั้งชื่อ (naming), บรรยาย (describing), จัดประเภท (classifying) รวมทั้งค้นหาระบบทั้งหมดของธรรมชาติ โดยปฏิบัติตามดังกล่าวเป็นพื้นฐานจำเป็นสำหรับการวิเคราะห์ศึกษาธรรมชาติที่ซับซ้อนขึ้นไป (Farber, 2000, p. 2) ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของประวัติศาสตร์ธรรมชาติสมัยใหม่นั้นถูกอธิบายว่าประการหนึ่งนั้นเป็นผลเนื่องจากการคิดระบบการตั้งชื่อแบบทวินามของคาร์ล ลินเนียส

(Carl Linnaeus) นักพฤกษศาสตร์ชาวสวีเดน ลินเนียสใช้ระบบเพศในการจัดแบ่งประเภทของพืช โดยสร้างระบบในเชิงลำดับชั้นเพื่อที่จะจัดเรียงพืชออกเป็นยี่สิบสี่ชั้น (class) ตามจำนวนและตำแหน่งของระบบสืบพันธุ์ในส่วนของเพศชาย และแบ่งชั้นออกเป็นหกสิบห้าอันดับ (order) โดยพื้นฐานจะแบ่งตามจำนวนและตำแหน่งของระบบสืบพันธุ์เพศหญิง รวมทั้งใช้ลักษณะเฉพาะอื่น ๆ ในการแบ่งประเภทย่อยลงไป ทั้งนี้ระบบของลินเนียสซึ่งง่ายและไม่ซับซ้อนในการใช้งาน เมื่อเปรียบเทียบกับระบบการจัดประเภทแบบอื่น ๆ วิธีการจัดจำแนกของลินเนียสจึงทำให้นักประวัติศาสตร์ธรรมชาติที่เป็นมือสมัคร นักเดินทาง คนทำสวน หรือคนทั่วไปที่สนใจ มีเครื่องมือที่ง่ายและใช้ได้จริง (Farber, 2000, p. 9) ซึ่งดรายตัน (Drayton, 2000, p. 41) กล่าวว่า ความสำคัญของลินเนียสไม่ได้เป็นการทำให้เกิดระบบที่ทุกประเทศในยุโรปหันมาใช้ แต่ความสำคัญที่แท้จริงของระบบแบบลินเนียสก็คือการทำให้ความก้าวหน้าของปรัชญาธรรมชาติเข้าไปถึงคนซึ่งไม่ได้รับการศึกษาในด้านนี้มา เพราะจุดมุ่งหมายของลินเนียสคือการทำให้คนทุกคนที่รู้ระบบของเขา สามารถที่จะทำการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ได้ ไม่ว่าจะเป็นการจัดวางพรรณไม้ลงในลำดับหรือชั้นที่ถูกต้องหรือกระทั่งการอ้างว่ามันเป็นสิ่งที่หายาก หรือมีลักษณะเฉพาะพิเศษ ซึ่งก็คือลินเนียสเชิญชวนให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาธรรมชาติ และสนับสนุนให้เกิดการเดินทางออกไปสำรวจธรรมชาติในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลกเพื่อทำให้บัญชีรายชื่อสรรพสิ่งในโลกธรรมชาติสมบูรณ์มากที่สุด (Farber, 2000, pp. 11–12) รวมทั้งลินเนียสยังได้ทำให้เกิดความคิดเรื่อง “นักเดินทางปราชญ์” (philosophical traveler) ซึ่งทำการสังเกต จดบันทึก และเก็บตัวอย่าง ในทุก ๆ แง่มุมของโลกธรรมชาติ รวมทั้งแง่มุมในทางวัฒนธรรมของดินแดนที่ได้เดินทางผ่าน กลายเป็นที่แพร่หลายในยุโรป (Drayton, 2000, p. 73)

กล่าวได้ว่า พอถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 มหาอำนาจยุโรปเริ่มที่จะทำการเดินทางในรูปแบบใหม่ที่มีจุดประสงค์เป้าหมายเพื่อวิทยาศาสตร์โดยตรง ไม่ใช่เป็นเพียงผลพลอยได้จากการพาณิชย์, การเผยแพร่ศาสนา, หรือการพิชิตยึดครองดินแดนอย่างที่เคยเป็นมา (Robinson, 2019, pp. 490–492) ตัวอย่างเช่นการเดินทางเพื่อคำนวณการโคจรผ่านดวงอาทิตย์ของดาวศุกร์ของเจมส์ คูก ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว หรือการเดินทางเพื่อที่จะคำนวณสัดส่วนที่แท้จริงของดาวโลกโดยเดินทางเข้าไปใน Cayenne อเมริกาใต้เพื่อคำนวณละติจูดที่ถูกต้อง ที่เรียกกันในชื่อว่าการสำรวจ La Condamine ในการเดินทางเพื่อการสำรวจเชิงวิทยาศาสตร์เหล่านี้ วิธีการของการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติเองก็ได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ยุโรป

เข้าไปในดินแดนตอนในของภูมิภาคต่าง ๆ กล่าวคือ เพื่อที่จะทำความเข้าใจระบบของธรรมชาติ การรู้จักธรรมชาติในทุกส่วนทุกดินแดนของโลกกลายเป็นข้อมูลที่จำเป็น ซึ่งจะต้องนำมาวิเคราะห์ สร้างทฤษฎี หรือคำอธิบายที่ศูนย์กลาง โดยมีสถาบันดังเช่น สมาคมวิทยาศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา และสวนพฤกษศาสตร์เป็นศูนย์กลางรวบรวมข้อมูลดังกล่าว ดังเช่นที่บรูโน ลาตูร์ (Latour, 1987, pp. 219–228) กล่าวถึงปฏิบัติการของประวัติศาสตร์ธรรมชาติ เพื่อสร้างความรู้วิทยาศาสตร์ โดยลาตูร์แสดงให้เห็นว่ากระบวนการได้มาซึ่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์นั้นเกิดมาจากการสะสมความรู้ จากการนำสิ่งต่าง ๆ กลับมาให้คนอื่น ๆ ในที่หนึ่ง ๆ รู้เป็นครั้งแรก เพื่อให้คนอื่นจะได้ถูกส่งออกไปอีกเพื่อนำสิ่งอื่นกลับมา เพื่อที่จะทำให้สิ่งต่าง ๆ ผู้คน และเหตุการณ์ที่อยู่ไกลออกไปกลายเป็นที่รู้จัก อันเป็นกระบวนการสะสมข้อมูล (accumulation process) ที่เกิดขึ้นเป็นวงจรของการส่งออกไปและกลับมา โดยแต่ละครั้งที่กลับมาได้ก็จะทำให้เกิดข้อมูลเพิ่มมากยิ่งขึ้น ณ ที่ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของวงจรสะสมข้อมูลดังกล่าว ซึ่งที่ตรงนั้นคือ “centres of calculation” (ศูนย์กลางของการคำนวณ) (Latour, 1987, p. 220) เพื่อให้การเก็บข้อมูลจากดินแดนอันไกลโพ้นกลับมายังศูนย์กลางได้สำเร็จนั้น จึงเกิดการสร้างวิธีการขึ้นมา 3 แบบ คือ ก) การทำให้มันเคลื่อนย้ายได้ (mobile) ซึ่งจะทำให้มันกลับมาได้ ข) การทำให้มันอยู่คงที่ (stable) เพื่อให้สามารถนำมันกลับมา โดยไม่ทำให้เสียรูปบิดเบี้ยว เลื่อมสลาย หรือเนาเปื่อย และ ค) การทำให้มันผสมรวมกันได้ (combinable) ซึ่งหมายถึงสามารถนำข้อมูลมารวบรวมสร้างเป็นความคิดนามธรรมอย่างเป็นระบบ หรือทฤษฎีได้ (Latour, 1987, pp. 223–225) ลาตูร์อธิบายโดยยกตัวอย่าง เช่น ศาสตร์การเขียนแผนที่ (cartography) อันเป็นการทำให้นาดินแดนที่ห่างไกลกลับมาที่อยู่รอบได้ และบอกว่าคนยุโรปจะเดินเรือออกไปถึงได้อย่างไร หรือเทคนิควิธีการการเก็บตัวอย่างพืช สัตว์ หิน แร่ รวมถึงข้าวของเครื่องใช้และงานศิลปะ โดยเคลื่อนย้ายมันมายังยุโรปอย่างคงสภาพเดิมให้ได้มากที่สุด ทั้งนี้การทำวิธีการดังกล่าวเหล่านี้ให้เกิดขึ้นได้จะต้องใช้คนหรือสถาบันที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะซึ่งทำงานให้กับศูนย์กลาง ไม่ว่าจะเป็นพิพิธภัณฑ์ สวนพฤกษศาสตร์ หรือนักทำแผนที่ นักดาราศาสตร์ นักพฤกษศาสตร์ นักสัตววิทยา หรือนักประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ดังนั้นในแง่แล้ว การศึกษาวิทยาศาสตร์ จึงจำเป็นต้องมีลักษณะแบบจักรวรรดิ ที่มีศูนย์กลางและต้องมีการขยายดินแดนในการศึกษาออกไป เพื่อให้เกิดกระบวนการสะสมข้อมูลเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการเข้าไปในดินแดนที่ไม่มีข้อมูลมาก่อน หรือไม่เป็นที่รู้จัก

ดังนั้น ในส่วนของอาร์มภพทของการตีพิมพ์บันทึกการเดินทางของมูโอดต์ ในภาษาฝรั่งเศส ในนิตยสาร Le Tour de Monde ที่เขียนโดยแฟร์ดิน็องด์ เดอ ลานัว (Ferdinand de Lanoye) ได้ยกข้อความจากหนังสือ คู่มือภูมิศาสตร์สากล (Precis de la geographie universelle) โดยมอลต์-เบริง ที่ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ.1813 ว่า “ภูมิภาคกว้างใหญ่ระหว่างสองคาบสมุทรทอดตัวยาวนับแต่อ่าวเบงกอลไปจนสุดเขตทะเลจีน (ใต้) เป็นที่รู้จักของชาวโลกก็เฉพาะแต่แนวชายฝั่งรอบนอก ส่วนดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินยังคงเป็นเรื่องที่คาดคะเนกันไปโดยเปล่าตายและไม่ชวนสนใจ” (Mouhot, 2015, p. 3) เพื่อเป็นการยืนยันถึงคุณูปการของมูโอดต์ ที่เป็นผู้เดินทางเข้าไปในดินแดนซึ่งยังไม่เป็นที่รู้จักหรือถูกสำรวจ และนำข้อมูลกลับมายังศูนย์กลาง โดยมีสมาคมวิทยาศาสตร์ คือ สมาคมสัตววิทยาแห่งลอนดอน (Zoological Society of London) และราชสมาคมภูมิศาสตร์ (Royal Geographical Society) เป็นผู้ให้ทุนสนับสนุนการสำรวจ และเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของวงจรกิจกรรมสะสมข้อมูล โดยในบันทึกของมูโอดต์ ก็กล่าวถึงดินแดนตอนในของลาว ว่าไม่เคยมีนักเดินทางคนใดไปถึงเช่นกันไม่ว่าชาวต่างชาติหรือคนพื้นเมือง

การอาศัยอ่านแผนที่อินโดจีนเท่าที่มีอยู่ในเวลานี้ เพื่อใช้นำทางท่องลึกเข้าไปในดินแดนลาว นับเป็นเรื่องโง่เขลา เพราะเท่าที่ทราบมา ยังไม่เคยมีนักเดินทางคนใดเข้าไปจนถึงลาวด้านตะวันออกหรือเคยตีพิมพ์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับดินแดนแถบนี้ออกมา ยิ่งไปสอบถามถึงดินแดนซึ่งห่างไกลออกไปเพียง 1 ละติจูด จากคนพื้นถิ่นยิ่งไม่ต้องถาม (Mouhot, 2015, p. 365)

ในบันทึกการเดินทาง มูโอดต์จึงเขียนรายงานบรรยายถึงสภาพภูมิประเทศที่เดินทางผ่านไว้เสมอ ดังเช่นมูโอดต์ บรรยายถึงบริเวณเขาตอก สระบุรี ว่า

ข้าพเจ้าพักอยู่กลางหุบเขาโอบล้อมด้วยแนวเทือกเขา ต่อเนื่องจากเมืองลพบุรีและเมืองพระพุทธบาท เป็นช่วงที่มีความสูงน้อยกว่าและล้อมรอบส่วนที่ราบลุ่มภาคกลางของแม่น้ำ แล้วเชื่อมต่อกับแนวสันเขาบริเวณคาบสมุทรและในพม่า เขาตอกนี้ทอดตัวยาวห่างจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำ 1 กิโลเมตร รอบ ๆ พื้นที่ลุ่มฐานครึ่งวงกลม จากนั้นก็เชื่อมต่อกับแนวสันเขาที่ทอดไปทางตะวันออก ด้านเมืองโคราช และทางเหนือบริเวณเมืองหล่มสักไปจนถึงทิเบต ทางด้านขวา ฝั่งตรงข้ามกับเขาตอกยังมีภูเขาใหญ่น้อยลาดชัน พอพ้นฝั่งน้ำก็ทอดยาวไปทางทิศตะวันออก บรรจบกับแนวสันเขาอื่น ๆ (Mouhot, 2015, p. 339)

นอกจากบรรยายภูมิประเทศแล้ว มูโฮต์ยังกล่าวถึงลักษณะในเชิงธรณีวิทยาที่พบอีกด้วย เช่น

เลยเขาออกขึ้นไปทางเหนือราว 5-6 ลิเออ เป็นที่ตั้งของ
เขาสะแก (Sake) ถัดจากนั้นไปอีก 2 ไมล์ ไม่มีบ้านเรือนผู้คนตั้งอยู่
อีกเลยจนถึงบัวซุม สองฟากฝั่งน้ำที่ไร้ผู้คนมีเสนห์และสิสันไปอีกแบบ
บางที่เป็นโขดเขาหินปูนเคลือบทับด้วยชั้นหินเจือเหล็กออกไซด์ เป็นต้น
ธารน้ำตกเสียงซู่ซ่า ซึ่งเจือปนด้วยก้อนกรวดทราย เมื่อไหลผ่านไปยัง
ที่ใดก็ทิ้งรูปรอยแปลกตาไว้ บางที่เป็นสันเขาน้อยใหญ่ที่จู่ ๆ ก็ยกตัวสูงขึ้น
ภายในเป็นถ้ำทั้งต้นและลึก ประดับด้วยหินงอกหินย้อย ปิดท้ายด้วย
หาดทรายงามและเกาะเล็ก ๆ (Mouhot, 2015, pp. 346-347)

ที่สำคัญที่สุดในการเดินทางเข้าไปตอนในของลาวก็คือการทำให้ดินแดน
ตอนในส่วนนี้ปรากฏเป็นแผนที่ขึ้นมา มูโฮต์เขียนไว้ในบันทึกว่า

ข้าพเจ้าทำแผนที่อาณาบริเวณนี้ไว้ฉบับหนึ่ง นับแต่เดินทางจาก
เมืองโคราชมา เราข้ามลำน้ำสำคัญ 5 สาย ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำโขง
สายน้ำเหล่านี้มีน้ำอยู่เสมอมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฤดูกาล สายแรก
กว้าง 35 เมตร ชื่อแม่น้ำซี ตั้งอยู่บนเส้นรุ้งที่ 15 องศา 45 ลิปดา
สายที่สองชื่อแม่น้ำเลย กว้าง 90 เมตร ตั้งอยู่บนเส้นรุ้งที่ 18 องศา
3 ลิปดา ลำน้ำอูน (Ouan) กว้าง 100 เมตร ที่เส้นรุ้ง 18 องศา 35 ลิปดา
ที่เมืองแก่นท้าว (Kenne-Tao) ลำน้ำปาว (Pouye) ที่เส้นรุ้ง 19 องศา
กว้าง 60 เมตร และลำน้ำเหือง (Nam-Houn) ที่เส้นรุ้ง 20 องศา
กว้าง 80-100 เมตร (Mouhot, 2015, p. 375)

เช่นเดียวกับที่รายงานไว้ในจดหมายที่ส่งถึง ดร.นอร์ตัน ชอว์ (Dr.Norton Shaw)
เลขานุการของราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งลอนดอน ว่า “I have made a map of all
this part of the country.” (Mouhot & Hodgkin, 1862, p. 158) แต่โชคไม่ดีที่อุปกรณ์
เครื่องมือส่วนใหญ่ของเขาเสียหายจากการเดินทางที่ทุรกันดารของเขตที่ออกเขา
ไม่ว่าจะเป็นเทอร์โมมิเตอร์ นาฬิกา บาโรมิเตอร์ ฯลฯ แผนที่ที่มาจากการสำรวจ
ของมูโฮต์ ได้ตีพิมพ์อยู่ในวารสารของราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งลอนดอน
(The Journal of the Royal Geographical Society of London) เมื่อ ค.ศ.1862 อันเป็น

แผนที่ประกอบกับคำแปลจดหมายบางฉบับของเขาที่ส่งถึงบุคคลต่าง ๆ บนแผนที่ก็ได้กล่าวถึงความไม่แม่นยำเรื่องข้อมูลพื้นที่ในส่วนเส้นทางเหนือขึ้นไปจากโคราช เนื่องจากความไม่พร้อมของอุปกรณ์

นอกจากการสำรวจภูมิประเทศและทำแผนที่ เพื่อส่งกลับไปยังสมาคมผู้ให้ทุนสนับสนุนการสำรวจ ตัวอย่างของพืชและสัตว์ในทางประวัติศาสตร์ธรรมชาติ โดยเฉพาะตัวอย่างสัตว์ แมลง และหอยบก ก็ได้รับการรวบรวมและจัดเก็บเพื่อจัดส่งกลับไปอังกฤษด้วย การได้มาซึ่งตัวอย่างดังกล่าว เป็นกิจกรรมหลักในการเดินทางของมูโฮต์ ดังที่แม้มูโฮต์จะบันทึกถึงการสำรวจโบราณสถานนครวัดไว้อย่างละเอียด แต่เขาก็กล่าวย้ำไว้ในบันทึกอย่างชัดเจนว่า “จุดประสงค์หลักของข้าพเจ้าคือการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติอันเป็นงานหลักในการศึกษาค้นคว้า ส่วนข้อเขียนทางโบราณคดีที่ขีดเขียนโดยอาศัยแสงสว่างจากในแคมป์ที่พัก ข้าพเจ้าขอเรียกด้วยความเต็มใจว่านี่คือเรื่องบันเทิงใจ ให้กายได้ผ่อนคลายหลังจากเหนื่อยล้าทางใจ” (Mouhot, 2015, p. 269) ทั้งนี้การศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ เป็นกิจกรรมที่ประกอบไปด้วยทั้งการล่าหรือหาตัวอย่างที่ต้องการ และการเตรียมตัวอย่างให้พร้อมสำหรับการส่งกลับไม่ว่าจะเป็นการเก็บเฉพาะหนัง หรือการเก็บไว้ทั้งตัวอย่างสมบูรณ์ด้วยการสตัฟฟ์ตากแห้ง หรือการดองไว้ในน้ำยา ซึ่งคือกระบวนการของการทำให้ตัวอย่างทางวิทยาศาสตร์เหล่านี้ยังคงที่และสามารถเคลื่อนย้ายได้ เพื่อส่งกลับไปศึกษาที่ศูนย์กลางในยุโรป เช่นเดียวกันกับการจำลองภูมิประเทศที่เดินทางผ่านเป็นแผนที่

ในบันทึกการเดินทางของเขา มูโฮต์กล่าวถึงการเก็บตัวอย่างทางธรรมชาติไว้ในหลาย ๆ ตอน ดังเช่น “ที่อยู่ชยา...หลายครั้งที่ข้าพเจ้าเดินท่องไปเจอซากปรีกหักพังขนาดใหญ่มากมายแฝงอยู่ในป่า มีโอกาสเก็บตัวอย่างผีเสื้อสวยงามและแมลงพันธุ์ใหม่ ๆ หลายชนิดจากที่นั่น...ปากเพรียวเป็นพื้นที่ในเขตภูเขาน้อยใหญ่ ข้าพเจ้าจึงได้โอกาสลงมือเก็บตัวอย่างแมลงและหอยบกสารพัดชนิด” (Mouhot, 2015, p. 87) “พักกันอยู่ที่เขาพระพุทธรบาทนาน 1 สัปดาห์ ข้าพเจ้าเก็บสะสมตัวอย่างดี ๆ นำติดตัวกลับไปด้วยได้หลายชุด” (Mouhot, 2015, p. 93) “หลังจากตระเวนทั่วละแวกนี้ [เขาปถวี] อยู่เป็นสัปดาห์ เรากลับไปถอนสมอเรือที่จอดไว้ แล้วเดินทางกลับบางกอกเพื่อข้าพเจ้าจะได้จัดเตรียมตัวอย่างพืชและสัตว์ที่เก็บมาได้ส่งไปอังกฤษ” (Mouhot, 2015, p. 105) ตัวอย่างสัตว์ ผีเสื้อ แมลง และหอยบกนั้น มูโฮต์ได้มาจากการล่าหรือจับด้วยตนเอง รวมทั้งจากที่มีชาวบ้านนำมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งบางอย่างที่เป็นที่ต้องการ เช่น ลวดทองเหลือง ลูกปัดสี หรือผ้าแดง ดังเช่นที่เขาบอก สระบุรี

“ชาวบ้านในตำบลนั้นและจากหมู่บ้านใกล้เคียง รวมทั้งพระสงฆ์จากวัดใกล้เคียง ๆ พวกเขามาหา บอกว่าเอาแบ็ต [สัตว์] มาให้ คนนี้เอาตุ๊กแตน คนนั้นแมงป่อง บ้างก็งู บ้างก็เต่า ฯลฯ ทั้งหมดถูกตัวถูกจับแขวนไว้ที่ปลายไม้ ที่ทำเช่นนี้ก็เพราะมีเป้าหมายกันว่าจะได้รับกระดุมทองเหลืองสักเม็ดสองเม็ด หรือของจุกจิกจากลูกปัดสี หรือไม้เท้าใบสีแดงผืนเล็ก ๆ สักผืนเป็นการตอบแทน (Mouhot, 2015, p. 340) หรือที่หลวงพระบาง เขานบันทึกไว้ว่า

โชคดีนักที่ข้าพเจ้าได้รับความช่วยเหลือจากคนท้องถิ่น ที่มีไม่เหมือนกับที่สยาม เพียงคุณมีเส้นลวดทองเหลืองสักเส้น ยาว 2-3 นิ้ว หรืออย่างมากที่สุด 4 นิ้ว ก็สามารถแลกด้วงหนวดยาวได้ตัวหนึ่ง หรือไม้เท้าแมลงชนิดอื่น ๆ ที่ชาวบ้านเสาะหามาให้จากทั่วสารทิศ ระหว่างเดินทางข้าพเจ้าสามารถเก็บตัวอย่างได้สารพัดนับไม่ถ้วน จนผ้าสีแดงหมดไป 5 พับ (Mouhot, 2015, p. 384)

แต่การจะอธิบายกับคนพื้นเมืองว่าสิ่งที่เขาทำคือการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติคงจะไม่เป็นที่เข้าใจ และชวนให้สงสัยเสียมากกว่า ดังนั้นมูโอต์คงจะกล่าวถึงการเดินทางของเขาว่าเป็นการท่องเที่ยวล่าสัตว์ ดังจะเห็นได้ว่าที่เมืองอุดงค์มีชัยอุปราช (กษัตริย์องค์ที่ 2) ของกัมพูชา หรือสมเด็จพระนโรดมพรหมบริรักษามหาอุปราชถามมูโอต์ด้วยความสงสัยในจุดประสงค์ของการเดินทางของเขาว่า “ท่านไม่ใช่พ่อค้าแล้วมาทำอะไรที่กัมพูชา呢” มูโอต์ตอบว่า “ข้าพระองค์เข้ามาท่องเที่ยวและล่าสัตว์พะยะค่ะ” (Mouhot, 2015, p. 161)

นอกจากนี้ มูโอต์บันทึกถึงความไม่เข้าใจของชาวบ้านในเรื่องของกิจกรรมศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติของเขาไว้ในหลายตอน เช่น ที่สระบุรี เขานบันทึกว่า “ชาวบ้านพากันมารุมดูชุดตัวอย่างที่ข้าพเจ้าเก็บไว้ แล้วก็คงนึกไม่ออกอยู่ดีว่าข้าพเจ้าจะเอาตัวอย่างสัตว์และแมลงมากมายเช่นนี้ไปทำอะไร” (Mouhot, 2015, p. 88) หรือที่จันทบูร มูโอต์ได้จัดเตรียมสถานที่ตรงทางเข้าของกระท่อมที่พัก โดยทำเป็นแคร่มีเพิงหลังคา เพื่อตากและเตรียมตัวอย่าง (specimens) สัตว์ที่มีขนาดใหญ่ เช่น “ซากลิง ซากชะนีทั้งขาวและดำ กระเจง นกเงือก และกล่องใส่แมลง” (Mouhot, 2015, p. 125) แคร่เตรียมตัวอย่างดังกล่าวเป็นที่ดึงดูดความอยากรู้อยากเห็นของทั้งคนไทยและคนจีน “ที่พากันมากลุ่มมดูฝรั่งพลางตื่นเต็นกับของแปลก ๆ” การศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติและ การเก็บตัวอย่างสัตว์ย่อมไม่เป็นที่รู้จักของชาวพื้นเมือง

ดังนั้น ตามคำของมูโฮต์เมื่อคนที่มาเยี่ยมเยือน “พบเห็นเครื่องมือเครื่องมือ เครื่องแต่งตัวอย่างนักธรรมชาติวิทยา และขวดโหลเก็บตัวอย่างพืชพันธุ์สัตว์ หลายคน ถึงกับอออกปากขอลาเพราะคิดว่าข้าพเจ้าเป็นหมอใหญ่” (Mouhot, 2015, p.126) แต่กระนั้นมูโฮต์ก็คิดถึงการแลกซื้อผืนการบูร หรือแอมโมเนียขวดเล็ก ๆ ว่าเป็นยาที่เอามา กับตัวอย่างสัตว์ซึ่งชาวบ้านจะหามาแลก โดยเขากล่าวว่า “สิ่งของเหล่านี้ อาจจะแลกกับตัวแมลงหรือเปลือกหอยอะไรสักอย่างส่งไปยังพิพิธภัณฑ์ในยุโรปได้” เพื่อเป็นการตอบแทนในการรักษาโรค (Mouhot, 2015, p. 126)

ดังนั้น การเดินทางของมูโฮต์ในแต่ละเที่ยว จึงมีสัมภาระจำนวนมาก ส่วนหนึ่ง คืออุปกรณ์ เครื่องไม้เครื่องมือวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ และอีกส่วนหนึ่งคือตัวอย่างสัตว์ ที่เก็บมาได้ระหว่างการเดินทางที่ยากลำบาก อุปกรณ์และตัวอย่างเหล่านี้ต้องได้รับการดูแลเพื่อส่งกลับไปยังอังกฤษในสภาพที่สมบูรณ์ที่สุด ดังเช่นการเดินทางจากบรีลูม ไปยังภูมิกะเด มูโฮต์ต้องใช้เกวียน 3 เล่ม ในการขนสัมภาระ โดย “ไพรและคนรับใช้ ชาวญวน” จะคอย “แบกหีบตัวอย่างแมลงที่จะแตกหักง่ายหากถูกแรงเกวียนเขย่า” (Mouhot, 2015, p. 207) แต่ด้วยหนทางที่เป็นป่าเขาทุรกันดาร และความเสียหาย ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ดังเช่นการเดินทางเข้าไปในดินแดนตอนในของลาว มูโฮต์บันทึกไว้ว่า “หีบใบหนึ่งเกิดหล่นจากหลังช้าง ทำให้ของที่บรรจุอยู่ข้างใน จำพวกเครื่องมือ ขวดโหลน้ำอมฤตของงูและปลา ทั้งหมดล้วนพบกับชะตากรรมเดียวกันคือแตกหักเสียหายเพราะแรงกระแทก” (Mouhot, 2015, p. 368) หรือที่สร้างความสะเทือน ให้กับมูโฮต์ยิ่งกว่าคือการที่เรือซึ่งบรรทุกตัวอย่างต่าง ๆ ที่เขาเก็บรวบรวมมาจากการเดินทางลุ่ม ก่อนที่จะไปถึงอังกฤษ ดังที่เขาได้บันทึกไว้ว่าความเลวร้ายจากการ เป็นโรคติดต่อที่ติดมาจากเมืองเพชรบุรีนั้น ก็ยังไม่เลวร้ายเท่ากับการทราบ “ข่าวร้าย” ว่า

เรือกลไฟบริษัท Gray Hamilton และคณะของสิงคโปร์ที่บรรทุก หีบห่อสัตว์ตัวอย่างชุดสุดท้ายทั้งหมดของข้าพเจ้าส่งไปยุโรป เพิ่งอัปปางลง บนเส้นทางเข้าออกสิงคโปร์นั่นเอง เป็นอันว่าแมลงตัวน้อยๆ ที่นำส่งสาร ซึ่งข้าพเจ้าสู้ทนลำบากเก็บตัวอย่างไว้อย่างทะนุถนอม ลงแรงไปนาน นับเป็นเดือน ๆ มีอันต้องสูญหายจบสิ้นกัน!... ล้วนแต่พันธุ์ที่ทั้งหายาก และมีค่าซึ่งคงจะหามาทดแทนกันไม่ได้อีก ช่างน่าเสียดายนัก!” (Mouhot, 2015, pp. 299–300)

โดยมูโอต์กล่าวว่า “บรรดาสิ่งที่จมลงไปนั้น มีชุดตัวอย่างสวย ๆ อยู่มาก ซึ่งผู้รับของที่อยู่ที่ไกลโพ้นน่าจะพอใจเป็นอย่างยิ่ง และข้าพเจ้าคงจะหามาทดแทนได้ ยากยิ่งประมาณกัน” (Mouhot, 2015, p. 303) แต่ความพยายามในการหาตัวอย่างเพื่อทดแทนที่สูญหายไปของมูโอต์ ก็พอจะเกิดสัมฤทธิ์ผลจากการเดินทางเข้าไปในเขตเขาคอก สระบุรี เพราะความทุกข์ยากจากการเดินทางอย่างยากลำบากนั้น

ได้รับการชดเชยพอประมาณจากงานล่าสัตว์ที่ได้ผลดีและมีปริมาณมาก ตัวด้วงหวดขาวมีอยู่ชุกชุม วันนี้นำพาเจ้าเก็บแมลงหายากชนิดใหม่ ๆ ใส่กล่องได้กว่าพันตัว ทั้งยังรู้สึกดีใจเหลือเกินที่สามารถจัดหาแมลงมาแทนที่พวกชุดพันธ์หายากที่ได้จากเมืองเพชรบุรี ซึ่งถูกทำลายเสียหายไปกับชุดสะสมทั้งหมดที่จมทะเลลงพร้อมกับเรือเซอร์เจมส์ บรู๊ค (Mouhot, 2015, p. 340)

นอกจากบันทึกการเดินทาง จดหมายส่วนตัวของอ็องรี มูโอต์ ถึงนายสตีเวนส์ (Mr.Stevens) ตัวแทนของมูโอต์ที่อังกฤษ ก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการเก็บตัวอย่าง โดยมูโอต์ได้กล่าวถึงช่วงเวลาที่ดีที่สุดสำหรับเก็บตัวอย่างแมลงและหอยบก” (the most favorable season for collecting insects and land-shells) (Mouhot & Hodgkin, 1862, p. 142) และกล่าวในจดหมายว่าเขาได้พบเปลือกหอยที่สวยงาม ๆ จำนวนหนึ่ง และจัดการเก็บพวกมันกลับมามากเท่าที่จะทำได้ มูโอต์เป็นห่วงว่าการเดินทางกลับจะทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับตัวอย่างที่เก็บสะสมมา และหวังว่าตัวอย่างเหล่านี้จะไปถึงนายสตีเวนส์ได้อย่างน้อยในบางส่วนยังคงอยู่ในสภาพที่จะเกิดประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติได้ (in a state to render some service to Natural History) (Mouhot & Hodgkin, 1862, p. 148) อ็องรี มูโอต์ มักกล่าวถึงการเดินทางของตนว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ของประวัติศาสตร์ธรรมชาติ และความยากลำบากต่าง ๆ ที่เผชิญก็คุ้มค่ากับประโยชน์ที่จะก่อให้เกิดแก่ความรู้วิทยาศาสตร์ ดังเช่นที่เขาต้องการที่จะเดินทางเพื่อไปยังที่อยู่เขตป่าเขาของชนเผ่าเสตียง บรีลุม ที่ไม่มีใครกล้าไป และเต็มไปด้วยอันตราย แต่มูโอต์ยืนยันว่าเขาได้ “สำรวจเส้นทางที่หายากมานานแล้ว และรู้ว่าดินแดนอันตรายที่ว่านี้มีเปลือกหอยบกและหอยน้ำ ซึ่งหาไม่ได้ในแหล่งอื่นใดอีก นอกจากนี้ชนเผ่าที่แทบไม่มีใครรู้จักก็น่าสนใจชวนให้ศึกษาค้นคว้าไม่ใช่น้อย” (Mouhot, 2015, pp. 185-186) และเมื่อเขาไปสำรวจแล้ว ก็ได้ตัวอย่างหอยบกและแมลงสวยงาม

บางชนิด ซึ่ง “ตัวอย่างบางชนิดที่พบถือว่าเป็นชนิดใหม่ของทั้งสองสายพันธุ์” (Mouhot, 2015, p. 204) ในขณะที่การใช้ชีวิตอยู่ในป่ากับชาวเลตึยงนั้น มูโฮต์กล่าวถึงอันตรายต่าง ๆ ที่ต้องเฝ้าระวัง ความว่า

ข้าพเจ้าใช้ชีวิตอยู่กับชาวเลตึยงท่ามกลางป่าเขาและสัตว์ป่าดุร้ายทุกประเภทมาเกือบ 3 เดือนแล้ว รู้สึกเหมือนอยู่ในเขตสนามรบที่ถูกข้าศึกปิดล้อม เพราะในแต่ละเวลานาที ต้องคอยเฝ้าระวังด้วยความหวั่นเกรงว่าศัตรูจะเข้าโจมตี ปืนบรรจุกระสุนพร้อมลั่นไกอยู่เสมอ แต่ส่วนใหญ่พวกสัตว์ร้ายมักจะแทรกตัวคืบคลานผ่านพงหญ้ามาประชิดถึงใต้ฝ่าหม้อ ป่าเขาแถบนี้เต็มไปด้วยช้าง ควายป่า แรด เสือ และหมูป่า ตามพื้นดินบริเวณหนองน้ำพรอยเท้าของพวกมันเต็มไปด้วยมูลอย่างเข้าป่าลึกได้เพียงไม่กี่ก้าวก็จะได้ยินเสียงพวกมันทุกที... สัตว์เลื้อยคลานประเภทแมลงป่อง กิ้งกือ และโดยเฉพาะงู คือศัตรูที่เราหวาดกลัวเป็นที่สุด ข้ายังต้องคอยระวังตัวไว้สูงสุดพอ ๆ กับฝูงงูและปลิงดูดเลือดอันร้ายกาจและกวนใจอย่างที่สุด โดยเฉพาะในช่วงหน้าฝนยิ่งต้องระวังตัวเป็นนักรบ เพราะไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถไหน นอนหรือลุกนั่ง ก็ยังเสี่ยงที่เท้าหรือมืออาจเหยียบหรือวางทับลงไปบนงูพิษชนิดอันตรายที่สุดเข้าจนได้... แม้ขณะกำลังเขียนบันทึกนี้ก็ยังต้องเฝ้าระวังภัย เพราะกลัวว่าไอ้เจ้าตัวที่โดนข้าพเจ้าเหยียบ และเลื้อยหนีไปไม่ทันฉกเมื่อคืนนี้อาจย้อนกลับมาใหม่ บางช่วงก็ต้องพักการเขียนเงี่ยหูฟังเสียงคำรามของเสือร้ายที่มาด้อม ๆ มอง ๆ รอบละแวกที่พักของเรา คอยจ้องหมูของเราในเล้าไม้ไผ่ และในขณะที่เขียนกันนั้นก็พลันได้ยินเสียงแรดดังมาจากอีกฟากหนึ่งกำลังหักกิ่งไม้ที่ขวางทางมัน (Mouhot, 2015, pp. 191–192)

ส่วนที่เมืองพระนคร มูโฮต์กล่าวถึงความลำบากในป่าดิบไว้ว่า “หลังกลับจากการเข้าป่าล่าสัตว์ ข้าพเจ้าเร่งเขียนความไม่ก็บรรทัดเรื่องอาณาจักรกัมพูชา ได้แสงสลัวจากแสงใต้ท่ามกลางผืนหนังสิงซึ่งเพิ่งถลกเสร็จหมด ๆ และหีบห่อตัวอย่างแมลงที่จะต้องจัดให้เป็นระเบียบ ข้าพเจ้านั่งอยู่บนเสื่อส่วนตัวหรือที่จริงแล้วคือผืนหนังเสือ ถูกฝูงงูกัดและบ่่อยครั่งก็ถูกฝูงปลิง [หาก] ดูดเลือด” (Mouhot, 2015, p. 269)

แม้จะใช้ชีวิตอย่างลำบากยากเข็ญ ดังเช่นในช่วงที่ใช้ชีวิตในป่าเขาเพื่อการสำรวจติดต่อกันถึง 15 เดือน แต่มูโฮต์ก็บันทึกว่าเขากลับรู้สึกเป็นสุขอย่างมากที่ได้ค้นพบสิ่งใหม่ เขากล่าวว่า “ไม่ว่าจะเป็นเปลือกหอยที่ไม่เคยมีใครตั้งชื่อ หรือแมลงชนิดใหม่ ล้วนแต่ทำให้ปลื้มใจเป็นล้นพ้น...ณ ที่นั่นเอง ที่ข้าพเจ้าได้เข้าถึงความปิติเบิกบานอันบริสุทธิ์และอ่อนโยนที่สุดในชีวิต ซึ่งข้าพเจ้าขอกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า มีเพียงนักธรรมชาติวิทยาผู้วิริยะและมีรักแท้ต่องานของตัวจะเข้าใจสิ่งที่ข้าพเจ้าพุดถึง” (Mouhot, 2015, p. 281) อ็องรี มูโฮต์ บันทึกไว้ถึงเจตนาของตนในการสร้างประโยชน์ให้แก่มนุษย์และการสร้างความก้าวหน้าให้กับวิทยาศาสตร์ที่เขารัก ผ่าน “การค้นคว้าเสาะหาแมลง พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ยังไม่เป็นที่รู้จัก กำหนดพิภพกตละติจูดสถานที่ที่ห่างไกลบนเส้นรุ้ง” (Mouhot, 2015, p. 270) และพร้อมที่จะ “ข้ามน้ำข้ามทะเล เสี่ยงสละความสุขในครอบครัว ความสะดวกสบายในชีวิต สุขภาพและไม่เว้นแม้แต่ชีวิตของตน” (Mouhot, 2015, p. 270)

ทั้งนี้ ตามคำของมูโฮต์ตัวอย่างแมลง พันธุ์พืช และสัตว์ สำหรับมูโฮต์นั้นถือเป็นเหมือนถ้วยรางวัลแห่งชัยชนะของ “ข้ารับใช้แห่งวิทยาศาสตร์ผู้น่าสงสาร” (poor soldiers of science) (Mouhot & Hodgkin, 1862, p. 148) คุณค่าของตัวอย่างเหล่านี้เมื่อกลับไปถึง “ศูนย์กลาง” ก็จะได้ถูกศึกษาอย่างละเอียด ความรู้จากตัวอย่างดังกล่าวได้ดีพิมพ์เป็นบทความและเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความรู้วิทยาศาสตร์โดยนักธรรมชาติวิทยา ซึ่งเป็นสมาชิกของสมาคมสัตววิทยาแห่งลอนดอน (Mouhot, 1864, p. 26) วงรอบของการสะสมข้อมูลเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้ บันทึกการเดินทางงานเขียนต่าง ๆ ของมูโฮต์เอง ก็นับเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลที่นำกลับมาศูนย์กลางเนื่องจากบันทึกดังกล่าวก็เป็นภาพแทนของประสบการณ์การเดินทางที่มูโฮต์ประสบและประสบการณ์ดังกล่าวถูกทำให้เคลื่อนย้ายกลับมาศูนย์กลางได้ในรูปแบบของบันทึกการเดินทางนั่นเอง โดยบันทึกข้อมูลเหล่านี้ จะกลายเป็นประโยชน์สำหรับการเดินทางสำรวจเพื่อสะสมข้อมูลครั้งต่อไป ดังที่มูโฮต์ ได้กล่าวว่าเขาเขียนบันทึก “ด้วยหวังว่าในวันข้างหน้าข้อมูลต่างๆ เหล่านี้จะเป็นจุดเริ่มต้นแก่นักสำรวจค้นคว้าคนต่อ ๆ ไป...เพื่อที่พวกเขาจะได้เก็บเกี่ยวผลพวงจากจุดที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเพียงกรุยทางและหักล้างถางพงไว้ได้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก” (Mouhot, 2015, p. 269) ดังนั้น จะเห็นได้ว่า วงจรการสะสมข้อมูลของศูนย์กลางยุโรป จึงจะเกิดขึ้นในหลายวงรอบ โดยแต่ละรอบ ก็จะนำไปสู่ความรู้และข้อมูลที่เพิ่มมากขึ้น โดยหน้าที่ของนักสำรวจก็คือการพยายามนำข้อมูลกลับไปให้ได้มากที่สุด เพื่อการเดินทางครั้งต่อไป

ภาษาของจักรวรรดิ และสายตาของจักรวรรดิ

อย่างไรก็ดี แม้จุดประสงค์ในการเดินทางมายังสยาม กัมพูชา และลาว ของอ็องรี มูโอดี จะมาจากการเพิ่มพูนข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ แต่บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอดี ที่ดีพิมพ์เผยแพร่ นั้น โดยหลัก ๆ มิได้เป็นการบันทึกข้อมูลในเชิงวิทยาศาสตร์ ดังที่เราจะไม่เห็นว่ามีการกล่าวถึงการจำแนกพันธุ์พืชหรือพันธุ์สัตว์ที่พบด้วยชื่อทางวิทยาศาสตร์เลย แต่บันทึกก็มีลักษณะของการเป็นบทประพันธ์ที่บันทึกประสบการณ์ส่วนบุคคลและการเดินทางผจญภัยของผู้เขียนในฐานะนักเดินทาง และเต็มไปด้วยประสบการณ์ ความคิด ความรู้สึก รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในระหว่างการเดินทาง ทั้งนี้ แม้มูโอดีจะไม่ได้มีส่วนในกระบวนการตีพิมพ์เผยแพร่ แต่เขาก็คาดหวังว่าในที่สุดแล้ว บันทึกการเดินทางของเขาจะได้รับการตีพิมพ์ ดังนั้น มูโอดี จึงน่าจะคิดถึงคนยุโรปในฐานะผู้อ่านบันทึกของเขาด้วย ดังที่เขาบอกว่าบันทึกที่เขาเขียนอย่างเร่งรีบในระหว่างเดินทางนั้น “เขียนโดยไม่มีเจตนาอื่นใดนอกจากให้เป็นงานที่เที่ยงตรงที่สุด” และหวังว่าบันทึกจะ “มีโอกาสตีพิมพ์ออกสู่สาธารณะเมื่อข้าพเจ้าเดินทางกลับ” (Mouhot, 2015, p. 204)

ในด้านหนึ่งแล้ว บันทึกการเดินทางดังกล่าว สะท้อนถึงผู้เขียนในฐานะนักเดินทางชาวยุโรปซึ่งโหยหาธรรมชาติอันบริสุทธิ์ ที่แตกต่างจากเมืองของยุโรป ดังที่เขาบันทึกไว้เมื่อเดินทางอยู่ในเขตสระบุรีว่า “ธรรมชาติที่นี่ช่างแตกต่างจากที่ยุโรปเสียนี้กระไร ตะวันในบ้านเราแลดูชิดโปงนัดใจ ทั้งฟ้าก็มีดสลัว เย็นยะเยือก เมื่อเทียบกับซีกโลกอันเจิดจ้าและท้องฟ้ากระจ่างใส ยามเช้าที่นี่ช่างสดชื่นนัก...เราจะได้ยินเพียงสรรพเสียง เห็นทุกชีวิตเคลื่อนไหวท่ามกลางธรรมชาติอันตระการตาในทุกที่และทุกเวลา” (Mouhot, 2015, p. 88) ภาพภูมิทัศน์ในระหว่างทางก็จะถูกบรรยายในลักษณะเหมือนดังภาพวาด และแสดงถึงความยิ่งใหญ่และสูงส่งของธรรมชาติ ที่ทำให้เกิดความซาบซึ้งใจต่อมนุษย์ผู้พบเห็น ตามแบบแนวคิดความงามอันสูงส่ง (Sublime) ของพวกนักเขียนโรแมนติก ดังเช่นที่เขาปลกวี เขานักกวีไว้ว่า

ทิวทัศน์ที่เราได้ชื่นชมที่นั่นน่าอัศจรรย์สุดจะบรรยายในทุกความหมายของคำคำนี้ ท่านคงจะได้เห็นต่อไปว่า ข้าพเจ้าไม่ได้มีความสามารถพอที่จะพรรณนาทุกสีสันของภาพงดงามตระการตาที่มีแต่จะปรากฏสู่สายตามากขึ้นทุกขณะ แม้ปลายปากกาและพู่กัน在手ยังแทบไม่อาจจดจารเส้นสายภูมิทัศน์โดยรวมหรือรายละเอียดส่วนใด แต่ที่แน่ชัดก็คือร่างบันทึกของข้าพเจ้าได้จดจากภาพที่ข้าพเจ้าสัมผัสเห็นด้วยตาไว้ไม่มากก็น้อย...ความงดงามของธรรมชาติเผยโฉมเต็มตา ณ แทบเท้า

ของข้าพเจ้า ราวผืนพรมกำมะหยี่หลากสีล้นหลามหลายลวดลายงามจับตา ต่ำลงไปคือราวป่าทอดยาวสุดลูกหูลูกตา กลางป่ามีนาข้าวและผืนดิน ที่ไร้คนหักล้างถางพง ถักทอเป็นร่างแหสีเขียวขจี เลยขึ้นไปเป็นเนิน และสันเขาน้อยใหญ่เรียงตัวลดหลั่นกันไป...ภูมิประเทศทั้งหมดนี้ เชื่อมโยงกันเป็นผืนแผ่นดินกว้างใหญ่ที่เกิดจากการยกตัว แต่จะ พรรณนายอดเขา รูปทรงสัณฐานหลากหลายตรงหน้านี้ได้อย่างไร กันหนอ...ภูมิทัศน์ตรงนี้คือยอดเขาแหลม ๆ สลับสัลงกลมกลืนไปกับ ขอบฟ้าอวลระโอหมอกเจือแสงสีชมพู และที่เห็นตรงนั้นคือสันหิน ยอดแหลม สีของมันบ่งชี้ถึงความตกคืบของพืชพันธุ์ที่ปกคลุม แล้วก็มี หมู่คลื่นเนินเขาทอดตัวเป็นเงาครีมีตัดกับผืนฟ้าสีสดกระจ่าง ไกลออกไป เป็นแนวสันเขาใหญ่ตระการตา ที่จริงแล้วทั้งหมดนี้ล้วนเกิดจาก แสงอันเจิดจ้า สีลันที่นุ่มนวล และบรรยากาศแบบเมืองร้อน หลอมรวมกัน เป็นภาพอันตรึงตา เปี่ยมมนต์ขลังอย่างที่สวยงามของศิลปินจะพึงมองเห็น หากแต่ผีแปรงอันหนักแน่นเฉียบคมของเขาก็มีอาจบันทึกภาพตรงหน้านี้ ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์” (Mouhot, 2015, pp. 100–102)

แต่ในขณะที่เดียวกันก็ดูเหมือนเขาจะเขียนให้ตนเองเป็นนักเดินทางผจญภัย ที่ต้องเผชิญความลำบากและความทุกข์ยาก เพื่อบรรลุภารกิจในดินแดนอันห่างไกล และสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้กับผู้อ่าน ดังเช่นที่อูดงค์มีชัย เขابันทิกไว้ว่า “ข้าพเจ้า ต้องเดินทางต่อไปด้วยเท้าเปล่าท่ามกลางความร้อนจัด ไม่เคยนึกไม่เคยฝันว่า ดวงอาทิตย์ในเขตร้อนแล้งจะส่งผลได้ถึงปานนี้ ตอน 10 โมงเช้าดวงอาทิตย์อยู่ตรง หัวเราพอดี แดดที่แผดเผาสะท้อนลงบนพื้นทราย ร้อนระอุเสียจนแทบทนไม่ได้ แม้กระทั่งคนพื้นถิ่นหนังเท้าค่อนข้างหนา ยังทนเหยียบพื้นไม่ได้ ต้องพยายามเหยียบ กลุ่มหญ้าที่ขึ้นแทรกอยู่ตามทาง ส่วนควายเทียมเกวียนก็คอยกระเทิบเท้าอยู่เรื่อย ๆ คูก็รู้ว่ามันทั้งเจ็บและเหนื่อย” (Mouhot, 2015, p. 157) หรือกล่าวถึงความยากลำบาก ในการเดินทางเข้าไปตอนในของลาวว่า

ในยามค่ำคืนที่ต้องทนนอนตากฝนบนที่นอนนุ่มด้วยกิ่งไม้ ใต้หลังคาใบไม้ที่ทำขึ้นลวก ๆ ซ้ำยังถูกกองทัพยุงที่แสงได้และแสงไฟ ล่อให้บินเข้ามารุมตอมและกัดหึ่ง อีกทั้งยามพลบค่ำหรือแม้ยามที่เรา เตรียมพร้อมจะออกเดินทาง พวกแมลงหวี่ต่างระดมกำลังกันเข้าโจมตี ทั้งคนทั้งสัตว์พาหนะ กองทัพแมลงนานาชนิดที่แยกไม่ออกเข้ามาตอม เนื้อตัว เวลาถูกกัดนั้นเจ็บแสบอย่างยิ่ง พอเกาก็เป็นแผลเหวอะหวะ นี่ข้าพเจ้ายังไม่ได้พูดถึงเจ้าปลิงดูดเลือดที่โผล่ขึ้นมาจากดิน ยามฝนตก มาแม่สักสองสามเม็ด และได้กลืนสาบคนจากระยะไกลกว่ายี่สิบก้าว ก็ระดมพลกันมาจากทุกทิศทุกทาง (Mouhot, 2015, p. 374)

รวมทั้งบ่อยครั้งที่มูโอต์กล่าวถึงความรู้สึกสะเทือนใจอันเกิดจากการเดินทาง ไกลบ้านเกิดเมืองนอน ดังเช่นเขากล่าวถึงความรู้สึกเมื่อต้องจากลาเพื่อน เมอร์ลียอร์ มัลแล็ส ว่า

เราจับมือกันแน่นยามลาจาก และขอสารภาพไว้ตรงนี้ด้วยว่า ต่างคนต่างเซ็ดน้ำตา...ข้าพเจ้าล่องเรือออกเดินทางรอนแรมต่อไป ด้วยหัวใจที่หนักอึ้ง คงไม่ต้องกล่าวอันใดให้เยิ่นเย้อมากความ ตอนนี่ ถือเป็นช่วงเวลาที่ยากลำบากสำหรับคนเรา สำหรับคนเดินทางผู้ต้อง จากลาสิ่งอันเป็นที่รักที่สุดในโลกนี้ ทั้งครอบครัว มาตุภูมิ และมิตร สหาย ต้องผลจากช่วงชีวิตที่อบอุ่น เพื่อก้าวย่างเพียงลำพังไปสู่ดินแดน ที่ค่อนข้างอันตรายจนอาจถึงแก่ชีวิต หรืออย่างน้อยก็ไร้ซึ่ง ความสะดวกสบาย มีแต่คนที่เคยข้ามผ่านช่วงเวลาเช่นนี้เท่านั้นจะเข้าใจ ลึกซึ้งถึงความทุกข์กังวลดังกล่าว” (Mouhot, 2015, p. 302)

หรือกล่าวถึงความซาบซึ้งเมื่อพบกับสิ่งที่เป็นเครื่องหมายของบ้านเกิด เช่น ที่ลพบุรีเขานันทิกว่า “ไม่ต้องสงสัยเลยว่า การได้มาพบเห็นร่องรอยแห่งอัจฉริยภาพ ของแผ่นดินเกิด ณ ดินแดนที่ห่างไกลออกไปถึง 4,000 ลิเออ ย่อมเป็นบ่อเกิดแห่ง อารมณ์สะเทือนใจอย่างยิ่งสำหรับคนเดินทาง แม้จะปรากฏภายใต้ซากปรักหักพังที่ กองทับถมกันอยู่” (Mouhot, 2015, p. 312) หรือ “พอได้เห็นไม้กางเขนในดินแดน อันไกลโพ้น ใจเราชุ่มชื่นราวกับได้พบหน้ามิตรสนิทที่คบหากันมานาน รู้สึกปลอดภัย โปร่ง โล่งใจและไม่โดดเดี่ยวอีกต่อไป” (Mouhot, 2015, p. 10)

นอกจากนั้น มูโอดต์ยังได้แสดงความคิดเห็นในเชิงคุณค่า ซึ่งดูจะเป็นความคิดในเชิงมนุษยนิยม ที่แสดงถึงความเห็นอกเห็นใจคนพื้นเมือง ดังเช่น “ข้าพเจ้าเคยใช้ชีวิตอยู่ในรัสเซียยาวนานกว่าสิบปี ได้พบเห็นผลเสียอย่างเลวร้ายอันเกิดจากการใช้อำนาจบาตรใหญ่และระบอบทาส เชื่อไหมว่าที่เมืองสยามนี้ ข้าพเจ้าก็ได้พบเห็นเรื่องที่น่าเศร้าน่าเวทนาไม่แพ้กัน...ประชากรที่ตกเป็นทาสทั้งทางกายและทางสินทรัพย์เหล่านี้แหละหรือที่เรียกตัวเองว่าไท อันหมายถึงเสรีชน!!” (Mouhot, 2015, p. 20) หรือ “เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เหล่านี้ บ่งบอกว่าคนไทยเป็นคนดีมีน้ำใจ และถ้าวันหนึ่งข้างหน้า พวกเขาเกิดหูดาสว่าง ปัญญาเกิด และรู้จักความศิวิไลซ์จากการได้คบค้ากับพวกเรา ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าพวกเขาจะยอมค้นพบความสามารถอื่น ๆ ในตัวเองที่ยังหลับใหลอยู่ได้โดยแท้” (Mouhot, 2015, p. 22)

แต่บันทึกของมูโอดต์ก็สะท้อนถึงความคิดการยึดครองดินแดนแถบนี้ เช่นที่จันทบูร มูโอดต์บันทึกว่า “ข้าพเจ้ารู้สึกที่ว่าค่าสินนี้แสนสบายและสวยงามยิ่งกว่าที่ผ่านมา เห็นดวงดาวเปล่งแสงระยิบระยับอยู่บนท้องฟ้า พระจันทร์เต็มดวงทอแสงกระจ่าง ข้าพเจ้านั่งอยู่ข้าง ๆ อาแปะ ลูกชายแก่เป่าขลุ่ยไม้ไผ่ทำนองเพลงจีนให้พวกเราฟัง ข้าพเจ้าถูกคิดขึ้นได้ว่าดินแดนแถบนี้ที่นับว่าสวยงามและอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของประเทศ จะเจริญมั่งคั่งได้สักปานใดถ้าอยู่ภายใต้การปกครองดูแลที่ชาญฉลาด หรือแม้กระทั่งหากมีชาวยุโรปสักกลุ่มเข้ามาลงหลักปักฐานสร้างอาณานิคมที่ศิวิไลซ์” (Mouhot, 2015, p. 126)

รวมทั้งปฏิเสธไม่ได้ว่า บันทึกของมูโอดต์แสดงถึงความสนใจในการสำรวจดินแดนเพื่อหาช่องทางในการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรเพื่อประโยชน์ทางการค้า เขابันทึกว่าจากบรีลูมเขาได้ “เดินทางขึ้นเหนือจนถึงที่ราบลุ่มหุบเขาแม่น้ำโขง ครึ่งทางไปบาสัก (Bassac) เขตมณฑลแหล่งแร่เหล็กชนิดดีเลิศ ซึ่งรอคอยการอุตสาหกรรมจากทางยุโรป” (Mouhot, 2015, pp. 204–205) หรือ กล่าวว่าเขาตั้งใจจะต้องไปที่เมืองโคราชให้ได้ เพราะ “ฟังมาว่าเป็นดินแดนที่มั่งคั่ง และเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมชั้นดีโดยเฉพาะ ทั้งยังมีต้นยางพาราขึ้นหนาแน่น แต่ชาวบ้านกลับทิ้งขว้างน้ำยางน่าจะเป็นเพราะยังไม่รู้ค่าของมัน ข้าพเจ้านำตัวอย่างกลับมากที่บางกอกด้วย ปรากฏว่าพ่อค้าอังกฤษถูกใจมาก” (Mouhot, 2015, p. 103) หรือกล่าวถึงกัมพูชาว่า “ป่าไม้ในแถบที่สูงเป็นแหล่งไม้ชั้นดีสำหรับใช้ก่อสร้าง ทั้งยังมีไม้ที่ให้น้ำยางและชัน ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาด อีกทั้งไม้กฤษณา และเปลือกไม้อีกหลายชนิดที่ใช้ย้อมผ้าตามเขตเขาก็เป็นแหล่งแร่ทอง ตะกั่วเงิน สังกะสี ทองแดง และเหล็ก โดยเฉพาะอย่างหลัง ๆ ยังมีปริมาณมาก” (Mouhot, 2015, p. 214)

เมื่อพิจารณาในแง่นี้ การเดินทางสำรวจดินแดนตอนในของสยาม กัมพูชา และลาว มีเป้าหมายเพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ แต่ประวัติศาสตร์ธรรมชาตินั้นมักกลับได้เป็นวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ โดยเฉพาะหากพิจารณาตามข้อเสนอของแมรี หลุยส์ แพร์ตต์ (Pratt, 1992) ก็จะทำให้เราสามารถเข้าใจได้ถึงลักษณะการเขียนบันทึกการเดินทางที่เต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึก และการแสดงถึงความคิดที่ดูเหมือนเห็นอกเห็นใจคนพื้นเมืองอย่างบริสุทธิ์ใจ ดังที่เราสังเกตได้จากบันทึกของมูโอต์ กล่าวคือ แพร์ตต์ตั้งข้อสังเกตว่า ตั้งแต่ครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 18 นักเขียนที่เขียนงานเขียนการเดินทางจำนวนมาก ไม่ได้เขียนงานประเภทที่เป็นเรื่องการเอาชีวิตรอด การบรรยายสภาพบ้านเมือง หรือการบรรยายเรื่องการเดินทางใหม่หาสมุทรรีกแล้ว เนื่องจากพวกเขากำลังสนใจกับโครงการสร้างความรู้แบบใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (Pratt, 1992, p. 24) ที่ได้ถูกทำให้แพร่หลายสู่สาธารณะผ่านระบบการจำแนกพรรณไม้ของลินเนียสซึ่งที่ได้กล่าวไปแล้ว และทำให้การเดินทางจะมีประวัติศาสตร์ธรรมชาติเข้าไปร่วมด้วย กิจกรรมการเก็บตัวอย่างรวบรวมชุดตัวอย่าง การค้นพบและตั้งชื่อสิ่งมีชีวิตประเภทใหม่ และบรรยายถึงสิ่งมีชีวิตที่พบซึ่งรู้จักอยู่แล้ว กลายเป็นเรื่องมาตรฐานที่พบได้ของการเดินทาง และหนังสืองานเขียนการเดินทาง โดยแพร์ตต์ตั้งข้อสังเกตว่า กิจกรรมการสังเกตค้นหาและจัดประเภทธรรมชาติ สามารถที่จะกลายเป็นเรื่องเล่า ชุดเหตุการณ์ หรือโครงเรื่อง และเป็นเส้นเรื่องหลักของบันทึกทั้งหมดก็ได้ (Pratt, 1992, p. 27) ทั้งนี้บันทึกรายวัน หรือบันทึกการเดินทาง ได้กลายเป็นสื่อกลางที่สำคัญระหว่างเครือข่ายวิทยาศาสตร์กับโลกสาธารณะ และยิ่งไปกว่านั้นบันทึกการเดินทางได้ทำให้สาธารณชนผู้อ่านมีสำนึก “การเป็นเจ้าของ เจ้าของ การมีสิทธิอำนาจเหนือ และความคุ้นเคย” ต่อดินแดนของโลกในส่วนที่ห่างไกลออกไป ซึ่งได้ถูก “สำรวจ รุกกล้า แฝงถาง และทำให้เป็นอาณานิคม” (Pratt, 1992, p. 2)

ในประเด็นประวัติศาสตร์ธรรมชาติ แพร์ตต์ เสนอว่าการสร้างระบบให้กับโลกธรรมชาติของประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ได้สร้างสิ่งที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นความสำนึกในระดับโลก (planetary consciousness) ซึ่งมียุโรปเป็นศูนย์กลาง โดยสามศตวรรษก่อนหน้านั้น คือตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เครื่องมือในการสร้างความรู้ของชาวยุโรปเกี่ยวกับโลกอยู่บนความเข้าใจเกี่ยวกับนาวิกศาสตร์ หรือการเดินทางเรือ ซึ่งนำไปสู่โครงการที่กินพื้นที่ทั้งหมดของโลก หรือ โครงการระดับโลก (planetary project) สองอย่าง คือ 1) การเดินเรือรอบโลก (circumnavigation)

และเขียนบันทึกเกี่ยวกับการเดินทางดังกล่าว และ 2) การเขียนแผนที่ชายฝั่งของโลก แต่ในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 18 ประวัติศาสตร์ธรรมชาติได้กลายมาเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังอย่างใหม่ ที่ทำให้ “เนื้อหา” ที่อยู่ภายในพื้นที่แผ่นดินและแผ่นน้ำที่อยู่บนผืนผิวโลกในทุก ๆ ตารางนิ้วปรากฏขึ้นมาจากการตั้งชื่อและจัดจำแนกของประวัติศาสตร์ธรรมชาติ แทนที่จะเห็นเพียงเส้นชายฝั่งที่น้ำกับทะเลมาบรรจบกัน แต่เพียงเท่านั้น (Pratt, 1992, pp. 29–30) ประวัติศาสตร์ธรรมชาติจึงกลายเป็นเครื่องมือของโครงการระดับโลกของยุโรปที่ทำให้ดินแดนตอนในถูกสำรวจ เช่นเดียวกับที่เกิดในดินแดนตอนในของสยาม ลาวและกัมพูชา รวมทั้งนำไปสู่การมุ่งที่จะเป็นเจ้าของดินแดนและทรัพยากรมากกว่าการควบคุมเส้นทาง ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นประวัติศาสตร์ธรรมชาติได้ “ลดทอนระดับของการแข่งขัน การขูดรีด และความรุนแรงที่เกิดขึ้นมาจากการขยายตัวทางการค้าและการเมืองและการยึดครองของอาณานิคม” (Pratt, 1992, p. 34) โดยระบบของธรรมชาติที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากการพิชิตยึดครอง การบังคับให้เปลี่ยนศาสนา จัดสรรเขตแดน หรือทำให้เป็นทาส ทั้งนี้ เมื่อสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 18 จักรวรรดินิยมตะวันตก ถูกท้าทาย โจมตี และต่อต้าน จากความไม่เป็นธรรมต่อคนอื่น การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ รวมทั้งทำให้คนกลายเป็นทาส โดยเฉพาะภายหลังจากการแพร่ขยายของอุดมการณ์ที่ส่งเสริมสิทธิ และความเสมอภาคของความเป็นมนุษย์จากการปฏิวัติฝรั่งเศส แฟร์ดีนันด์ จึงเรียกโครงการประวัติศาสตร์ธรรมชาติว่า “anti-conquest” อันเป็นการนำเสนอการมีอำนาจเหนือโลกของยุโรป ที่เป็นในเชิงอุดมคติและบริสุทธิ์ปราศจากความผิด โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะของการใช้อำนาจจักรวรรดินิยมก่อนหน้านี้ (Pratt, 1992, p.74)

บันทึกการเดินทางเพื่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ธรรมชาติของมูโอด เมื่อพิจารณาในแง่นี้ จึงเป็น “a narrative of anti-conquest” ซึ่งทำหน้าที่ทำให้การยึดครองของยุโรป ถูกลดทอนความรุนแรงและถูกเขียนใหม่ นักเดินทางคือผู้อุทิศตนเพื่อความรู้วิทยาศาสตร์ ผู้ปราศจากพิษภัย และบันทึกการเดินทางที่แสดงถึงอารมณ์ความรู้สึก และความเห็นอกเห็นใจ รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงความชื่นชมในความเสมอภาคเท่าเทียม รวมทั้งแสดงออกในฐานะที่เป็นความเห็นอันบริสุทธิ์ใจ ซึ่งปิดบังการพิชิตยึดครองดินแดนอื่น ดังเช่นสงครามเพื่อขยายอำนาจของตะวันตกถูกซ่อนไว้ใต้การค้า ดังความว่า “ที่ยุโรป สยามเป็นที่รู้จักขึ้นชื่อมาชั่วนานหนึ่งแล้ว โดยเฉพาะตั้งแต่เกิดสงครามในจีนและโคชินจีน เพราะเกิดความเชื่อมั่นหลังจากมีการทำสัญญา

การค้าและสัญญาสันติภาพ ประจวบกับการโฆษณาชวนเชื่อ ตัวแทนจากอังกฤษ และฝรั่งเศสจึงเข้าไปตั้งบริษัทการค้าในประเทศนี้” (Mouhot, 2015, p. 11)

แม้มูโอด์จะย้าว่าเขาบันทึกข้อมูลตามจริง ดังเช่นที่กำปอด ก็มพูชา มูโอด์กล่าวว่า “มีผู้กล่าวไว้เสมอว่า เราไม่อาจตัดสินบ้านหนึ่งเมืองใดก็ตามที่เราได้พบเห็นเพียงเดินทางผ่าน เฉพาะผู้ที่พำนักอยู่นานพอควรเท่านั้นจึงจะทำได้ ข้าพเจ้ายอมรับว่าการอยู่เพียงช่วงสั้น ๆ (แล้วนำมาวิจารณ์) อาจก่อให้เกิดความผิดพลาดอย่างยิ่ง แต่คงต้องกล่าวซ้ำอีกครั้งว่า ข้าพเจ้าบันทึกตามสิ่งที่ได้พบเห็น และแสดงความเห็นไปตามที่คิดและรู้สึก” (Mouhot, 2015, pp. 143-144) แต่ข้อมูลชาติพันธุ์เกี่ยวกับคนพื้นเมืองของมูโอด์ ก็เต็มไปด้วยการตัดสินในเชิงคุณค่าตามกรอบบรรทัดฐานของยุโรป และถูกสร้างเป็นภาพเหมารวมของคนพื้นเมือง ดังเช่น ชาวสยามผู้เกียจคร้าน “ชาวสยามนั้นสังเกตเห็นแต่แรกเห็น จากกิริยาท่าทางเฉื่อยฉะ เกียจคร้าน และหน้าตาดูเชื่อง ๆ เชื่อง ๆ...ดวงตาแลดูท้อ ๆ หามีแววฉลาดไม่” (Mouhot, 2015, p. 20) หรือชาวลาวผู้สยบยอม “ชาวลาวเป็นคนรักสงบ ไม่สู้คน อดทน ถ่อมตัว เชื้อและไว้ใจคนง่าย อีกทั้งยังซื่อสัตย์ เรียบง่ายและซื่อ ๆ พวกเขาถือเรื่องโชคลาง โดยธรรมชาติชาวลาวเกลียดกลัวการลักขโมยนัก” (Mouhot, 2015, p. 387) และ “ชาวลาวไม่ได้เกิดมาเพื่อทำสงครามกับใคร โดยหลักการนี้ พวกเขาักยอมอยู่ใต้ปกครองในอาณัติของประเทศเพื่อนบ้าน และไม่เคยมารู้จักปลดแอกที่ว้ากออกเลย” (Mouhot, 2015, p. 388)

สำหรับมูโอด์ ชาวสยามที่ “เบิกบานไร้กังวล” นั้นกลับไม่รู้ตัวเองว่าต้องทุกข์ทรมานอยู่ในระบอบทาส “ข้าพเจ้าอดรู้สึกประหลาดใจไม่ได้เมื่อเห็นความร่าเริงเบิกบาน ไร้กังวลของไพร่ฟ้าชาวสยาม แม้จะมีแอกแบกอยู่บนบ่า ทั้งถูกเรียกเก็บภาษีรีดนาทาเร้น...สภาพจำยอมที่ฝังอยู่ในสายเลือดจากรุ่นสู่รุ่น บังคับเหล่านี้ทำให้พวกเขาซึมกังวลเรื่องของตัวเอง อีกทั้งความขมขื่นที่ต้องติดตรึงกับระบอบอันกดขี่นี้ไปเสียสิ้น” (Mouhot, 2015, p. 63) และ เขาเห็นว่าด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ “พลเมืองของประเทศนี้น่าจะมีความสุขยิ่ง ถ้าไม่ต้องยอมสยบต่อระบอบทาสอันน่าอดสู!” (Mouhot, 2015, p. 89) ในขณะที่ความเกียจคร้านไร้กังวลของคนสยามก็เป็นปัญหาขัดขวางการค้าและอุตสาหกรรม ดังเช่นที่ปากเพรียว สระบุรี มูโอด์กล่าวว่า “ในบริเวณที่มีซากพืชหมักหมมจนย่อยสลายเป็นชั้นดินฮิวมัสหนาหนอย ที่ดินตรงนั้นจะอุดมสมบูรณ์ดีและมีพืชพันธุ์หลากหลาย ไม่ใหญ่ยืนต้นขึ้นสูงหนาแน่นจนเป็นป่าให้น้ำยางและน้ำมันซึ่งเป็นผลผลิตมีค่าทางการค้าและอุตสาหกรรม ถ้าเพียงแต่

สามารถจ้างวานให้พลเมืองผู้เกียจคร้านและไร้กังวลเป็นคนลงมือเก็บได้” (Mouhot, 2015, p. 95) โดยที่ “ความเกียจคร้าน” เป็นความป่าเถื่อน แต่ “ความขยันขันแข็ง” คือความมีอารยะ ดังที่มูโฮต์เปรียบเทียบคนสยามกับคนจีน ว่า “ยิ่งข้าพเจ้าพบว่าชาวสยามที่มาจากดินแดนรอบนอกเป็นคนไร้สัมมาคารวะปานใด กลับยิ่งได้พบเห็นความอ่อนน้อม กระทั่งความมีน้ำใจจากหมู่คนจีนมากเท่านั้น นี่คือข้อแตกต่างขัดแย้งระหว่างความป่าเถื่อนกับความมีอารยะ ระหว่างข้อด้อยเอนเอียงไปทางร้ายอันเกิดจากความเกียจคร้าน กับคุณสมบัติดีงามจากความขยันขันแข็งจนเป็นนิสัย” (Mouhot, 2015, p. 359) และสุดท้ายหากจะทำให้ความเจริญเกิดขึ้นมาได้ ก็คงจะด้วยน้ำมือของชาวยุโรปเท่านั้น ดังที่มูโฮต์กล่าวถึงกัมพูชาไว้ว่า

มีเพียงการเข้ายึดครองของชาวยุโรป การเลิกทาส และการออกกฎหมายพิทักษ์คุ้มครองอย่างชาญฉลาด ผู้ปกครองที่ซื่อตรงมีประสบการณ์และซื่อสัตย์ต่อหน้าที่อย่างยิ่งเท่านั้น ที่จะสามารถกอบกู้รัฐแห่งนี้ให้ฟื้นตัวขึ้นใหม่ได้ นี่คือนดินแดนติดกับโคชินจีนที่ซึ่งฝรั่งเศสตั้งใจจะเข้าไปครอบครองและคงจะทำการสำเร็จเป็นแน่ รัฐนี้เองจะกลายเป็นอยู่ข้างอำนาจอันอุดมสมบูรณ์ พอ ๆ กับโคชินจีนส่วนล่างที่นี้ผลิตยาสูบ พริกไทย ชิง อ้อย กาแฟ ฝ้าย และไหม ได้ผลดีจนน่าทึ่ง ข้าพเจ้าขอกล่าวเฉพาะเรื่องฝ้ายอันเป็นวัตถุดิบซึ่งผลิตได้เป็นปริมาณมากในสี่ส่วนที่นำไปใช้ในการผลิตผ้าได้ทั่วโลกเลยทีเดียว!...ท้องทุ่งที่งดงามกว้างใหญ่แห่งนี้คือโอกาสทองที่เปิดกว้างต่อการผลิต การทำงาน และการลงทุน!...เราไม่ได้ใส่ใจกันเลยว่าทั้งกษัตริย์และขุนนางข้าราชการล้วนมั่งคั่งจากการกอบโกยแบ่งปันปันส่วนจากภาครัฐ ด้วยการพลิกแพลงซุกคิด ทำให้การงานเสียหายล่มจมและยับยั้งความเจริญก้าวหน้า หากเพียงประเทศนี้มีการบริหารปกครองอย่างรอบคอบ ทรงปัญญา ซื่อตรง และปกป้องผลประโยชน์ของประชาชนเท่านั้น ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมจะเปลี่ยนโฉมหน้าอย่างมหัศจรรย์ในฉับพลันทันใดโดยแท้ (Mouhot, 2015, pp. 212–214)

ดังนั้น จริยธรรมการทำงานของชาวยุโรปจึงได้ถูกนำมาใช้กับคนอื่น รวมทั้ง การวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการปกครองของคนพื้นเมืองที่ไร้ความเป็นธรรม เพื่อแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมในการปกครองและการสร้างความเจริญของยุโรป

สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ที่เชื่อมโยงกับการเขียนบันทึกการเดินทางสำรวจดินแดนตอนใน ทั้งนี้การขยายตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ทำให้เกิดการเดินทางในรูปแบบใหม่ที่มีเป้าหมายเพื่อวิทยาศาสตร์โดยตรง และทำให้อ็องรี มูโอต์ ขอบทุนสนับสนุนโครงการสำรวจตอนในของสยาม กัมพูชา และลาว ซึ่งเป็นการสำรวจเพื่อศึกษาพรมแดน ทรัพยากร และผู้คนในดินแดนตอนใน รวมทั้งเก็บรวบรวมตัวอย่างพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์เพื่อส่งให้กับสมาคมผู้ให้ทุนสนับสนุน และแม้ว่าสุดท้ายเขาจะไม่สามารถกลับไปยังยุโรปได้ แต่บันทึกการเดินทางของมูโอต์ได้รับการเรียบเรียงและตีพิมพ์เผยแพร่ในยุโรป บันทึกการเดินทางดังกล่าวแสดงถึงประสบการณ์ส่วนบุคคลและการเดินทางผจญภัยกับความยากลำบากต่าง ๆ ของผู้เขียน โดยในเชิงความเป็นงานประพันธ์ บันทึกการเดินทางของมูโอต์ มีเนื้อหาแสดงถึงนักเดินทางผู้แสวงหาความบริสุทธิ์ซึ่งดงามของธรรมชาติ เเชิญความลำบากเพื่อภารกิจในดินแดนห่างไกล รวมทั้งแสดงความเห็นอกเห็นใจชาวพื้นเมือง แต่ก็ยังคงเห็นมุมมองทัศนคติของจักรวรรดินิยม ในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และสะท้อนการตัดสินคุณค่าของชาวตะวันตกที่มีต่อชาวพื้นเมือง และการปกครองของชาวพื้นเมือง ที่ยังคงเป็นการสร้างอำนาจและความชอบธรรมให้กับชาวยุโรป แม้จะแสดงถึงการปฏิเสธการใช้ภาษาและปฏิบัติการของจักรวรรดินิยมที่มีลักษณะของการใช้ความรุนแรงในการพิชิตยึดครองและทำให้ชาวพื้นเมืองสลายอยู่ได้ อำนาจก็ตาม ดังเช่นที่บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ อาจจะแสดงให้เห็นถึงเป้าหมายการพิชิตยึดครองดินแดนของชาวยุโรป ที่ซ่อนอยู่ภายใต้ปฏิบัติการของประวัติศาสตร์ ธรรมชาติและควมมีมนุษยธรรมและความเห็นอกเห็นใจชาวพื้นเมือง ด้วยเหตุนี้ การใช้บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ในฐานะหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ จึงไม่อาจจะละเลยที่จะนำความเป็นงานประพันธ์ของบันทึกดังกล่าวมาพิจารณา ร่วมด้วย

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “วิทยาศาสตร์ตะวันตกกับโลกธรรมชาติของสยามในบันทึกการเดินทางของชาวยุโรปในช่วงปลายอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์”

References

- Chanseang, K. (2012). Chotmai het Henri Mouhot lae Chotmai het Le Comte Ludovic de Beauvoir [The accounts of Henri Mouhot and Le Comte Ludovic de Beauvoir]. In S. Patranuprawat, S. Siripaisan, O. Kamsorn, & T. Virakiet suton (Eds.), *100 ekkasan samkan: Subpasara prawatisat thai lamdaphi 20* (in Thai). [100 significant documents: assorted stories in Thai history volume 20] (pp. 29–61). Bangkok: Sakdisopa kanpim.
- Department of Fine Art. (2014). *Tamroi bantuk choa thang chat chak aou sayam su lamnam chaopraya* (in Thai). [Following the records of the foreigners from the Gulf of Siam to Chaopraya river]. Bangkok: Department of Fine Art.
- Drayton, R. (2000). *Nature's government: Science, imperial Britain, and the "Improvement" of the world*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Farber, P. L. (2000). *Finding order in nature: The naturalist tradition from Linnaeus to E.O. Wilson*. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- MacLean, G. (2019). Early modern travel writing (1): Print and early modern European travel writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge history of travel writing* (pp. 62–76). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mouhot, H. (1864). *Travels in the Central Parts of Indo-China (Siam), Cambodia, and Laos, during the years 1858, 1859, and 1860, 2 vols*. London: John Murray.

- Mouhot, H. (2015). *Bantuk kan dernthang kong Henri Mouhot nai sayam, kampucha, lao lae indochin thonklang suan auen auen* (in Thai). [Travels of Henri Mouhot in Siam, Cambodia, Laos, and the central parts Indo–China]. (K. Chanseang, Trans.). Bangkok: Matichon.
- Mouhot, H., & Hodgkin, T. (1862). Notes on Cambodia, the Lao Country, & c. *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, 32, 142–163.
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. London: Routledge.
- Robinson, M. F. (2019). Scientific travel. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge history of travel writing* (pp. 488–503). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rooney, D. F. (1998). In the footsteps of Henri Mouhot: A French explorer in 19th Century Thailand, Cambodia, and Laos. *SPAFA Journal*, 8(1), 5–16.
- Schouteden, O. J.–F. (2018). Imperial spectacles: Spatial visions of French Indochina in Henri Mouhot’s and Noé Filoz’s exploration accounts. *GeoHumanities*, 4(2), 504–521. <https://doi.org/10.1080/2373566X.2018.1472024>
- Thompson, C. (2011). *Travel writing*. London: Routledge.
- Thompson, C. (2019). Nineteenth–century travel writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge history of travel writing* (pp. 108–124). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ungeng, N., Suebwattana, T., & Chanseang, A. (2016). Esan lae lao nai thassana kong naksamruad chao farangset chak raingan kansamruad nai puttasatawat thi 25 (puttasakarath 2401–puttasakarath 2446) (in Thai). [I–san and Laos from French explorer’s point of views, 1858–1903]. *Journal of Humanities and Social Sciences Mahasarakham University*, 35(1), 12–21.